

**ZAŁĄCZNIK UCHWAŁY NR IX/65/2011
RADY MIEJSKIEJ TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
z dnia 30 marca 2011 roku**

**GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD
ZABYTKAMI
DLA
MIASTA TOMASZOWA
MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014**

Tomaszów Mazowiecki 2010

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

Program opracowany przez:

PPUH „BaSz”

mgr inż. Bartosz Szymusik

26-200 Końskie ul. Polna 72

tel./fax: (0-41) 372 49 75 e-mail: basz@post.pl

www.basz.pl

Przy współpracy:

Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim

Spis treści

1. Wstęp	4
2. Podstawa prawna opracowania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami”	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony oraz opieki nad zabytkami w Polsce	7
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	8
4.1. Wybrane strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami	8
4.2. Relacje Programu do dokumentów wojewódzkich i powiatowych	9
4.2.1. Dokumenty branżowe	9
4.2.2. Dokumenty strategiczne	10
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	11
5.1. Relacja Programu do dokumentów strategicznych miasta	11
5.2. Charakterystyka zasobów, analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Tomaszowa Mazowieckiego	13
5.2.1. Zarys historii obszaru	14
5.2.2. Krajobraz kulturowy	16
5.2.3. Obiekty zainteresowania konserwatorskiego na terenie miasta	18
5.2.4. Obiekty zabytkowe nieruchome na terenie Tomaszowa Mazowieckiego	19
5.2.5. Zabytki ruchome	33
5.2.6. Stanowiska archeologiczne	34
5.2.7. Zabytki znajdujące się w zbiorach muzealnych i innych	34
5.2.9. Dziedzictwo niematerialne	41
5.3. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla miasta	42
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego	48
7. Założenia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego”	49
7.1. Priorytety i kierunki opieki nad zabytkami	49
7.2. Formy opieki nad zabytkami	51
7.2.1. Rozpoznanie	51
7.2.2. Konserwacja	51
7.2.3. Rewaloryzacja i rewitalizacja	53
7.2.4. Edukacja	54
7.2.5. Promocja	55
7.3. Zadania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego”	55
7.4. Instrumenty realizacji Programu	68
8. Źródła finansowania	69
9. Zasady oceny realizacji „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego”	71
10. Wykorzystane dokumenty i materiały	73

1. Wstęp

Zakres „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2011-2014” określa Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dziennik Ustaw nr 162. poz. 1568) oraz Ustawa z dnia 18 marca 2010 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych ustaw (Dziennik Ustaw nr 75. poz. 474).

Przedmiotem opracowania dokumentu jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych miasta Tomaszowa Mazowieckiego obejmujące: obiekty zabytkowe w kontekście uwarunkowań przestrzennych miasta – jako pojedyncze obiekty oraz jako integralne części krajobrazu miejskiego.

W ewidencji zabytków dla miasta Tomaszowa Mazowieckiego znajduje się ogółem 248 obiektów, w tym 50 udokumentowanych stanowisk archeologicznych. Na terenie Tomaszowa Mazowieckiego znajduje się 20 obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków województwa łódzkiego. Należą do nich: kościoły, cmentarz żydowski, park miejski, zespół pałacowy oraz pojedyncze domy, wille oraz obiekty związane z przemysłową historią miasta.

„Program” przedstawia przede wszystkim charakterystykę zasobów i dziedzictwa kulturowego Tomaszowa Mazowieckiego oraz wyznacza cele – kierunki działań i zadania na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. Charakterystyka zasobów została oparta na określeniu zasobów kulturowych miasta oraz ich znaczenia i wartości w kontekście przestrzennym, historycznym, kulturowym.

W ramach „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2011-2014” będą ponadto zarysowane uwarunkowania dotyczące finansowania działań ochronnych wobec środowiska kulturowego oraz edukacyjnych i wychowawczych dla mieszkańców miasta.

Spodziewanym efektem realizacji „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2011-2014” będzie:

- poprawa stanu środowiska kulturowego miasta,
- zwiększona dbałość lub odnowa obiektów zabytkowych z rejestru zabytków i gminnej ewidencji zabytków,
- wzrost estetyki przestrzeni miejskiej,
- nadanie obiektom zabytkowym nowych funkcji,
- przeprowadzenie rewitalizacji centrum miasta,
- poprawa warunków zamieszkania, prowadzenia działalności, życia społecznego, kulturalnego itp.,
- ugruntowanie pozycji Tomaszowa Mazowieckiego wśród miast województwa łódzkiego,
- pośrednio – rozwój przedsiębiorczości i wzrost atrakcyjności Tomaszowa Mazowieckiego dla inwestorów zewnętrznych,
- uwrażliwienie mieszkańców i inwestorów na potrzeby związane z utrzymaniem i ochroną środowiska kulturowego,
- wzmocnienie identyfikacji mieszkańców z miastem.

2. Podstawa prawna opracowania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami”

„Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju” – artykuł 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa zasadnicza określa obowiązek Państwa ochrony i powszechnego dostępu obywateli do dóbr kultury, których ważnym elementem jest dziedzictwo narodowe.

„Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego” powstał w oparciu o: Ustawę z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dziennik Ustaw nr 162. poz. 1568) oraz Ustawę z dnia 18 marca 2010 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych ustaw (Dziennik Ustaw nr 75. poz. 474), Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego” na lata 2004-2013, Strategię Rozwoju Województwa Łódzkiego oraz Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Tomaszowa Mazowieckiego.

Powyższe ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nałożyły na jednostki samorządu terytorialnego obowiązek opracowania programów opieki nad zabytkami. Programy powinny być sporządzane na okres 4 lat. Ich realizacja ma prowadzić do zahamowania procesów degradacji zabytków, poprawy stanu zachowania obiektów, zwiększenia atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.

„Gminny program opieki nad zabytkami” ma na celu (Art. 87):

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania,
2. uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania,
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku oraz wprowadza pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami.

Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym. Do zabytków zalicza się obiekty nieruchome, ruchome i archeologiczne ze względu na posiadaną przez nie wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

W myśl ustawy ochronie i opiece podlegają (bez względu na stan zachowania):

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

- b) układami urbanistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami,
 - d) sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - e) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznej dla dawnych i nowych form gospodarki,
 - f) dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - g) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r. Nr 106, poz. 668 z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 oraz z 2002 r. Nr 113, poz. 984),
 - h) instrumentami muzycznymi,
 - i) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - j) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”, (art. 6.2 ustawy).

Ochrona zabytku to ochrona obiektu wpisanego do rejestru zabytków, gminnej ewidencji zabytków. Formami ochrony są:

- wpis do rejestru zabytków,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ochrona zabytków polega na podejmowaniu działań mających na celu (Art. 4, w/w ustawy):

- zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla ich wartości,
- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrola stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

- uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym i kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem (Art. 5) sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentacji zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robot budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczania i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. szczególną rolę w opiece nad zabytkami przeznaczyła zapisom strategii rozwoju gmin, studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowym planom zagospodarowania przestrzennego (Art. 18). Niezależnie bowiem od ochrony wynikającej z wpisu do rejestru zabytków gmina decyduje poprzez zapisy w w/w dokumentach o sposobach opieki nad swym dziedzictwem mającym znaczenie lokalne i ponadlokalne.

W roku 2004 został opracowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Narodowy Program Kultury Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego na lata 2004-2013”. Wprowadza on zasady aktywnego zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego, a w związku z tym nowe pojęcie produktu turystycznego oraz zasady ochrony i podnoszenia świadomości społecznej.

Strategia rozwoju województwa łódzkiego nakreśliła szerokie cele i działania w zakresie ochrony zabytków.

Szczegółowe uwarunkowania poszczególnych dokumentów strategicznych zostaną opisane w kolejnych rozdziałach.

3. Uwarunkowania prawne ochrony oraz opieki nad zabytkami w Polsce

Wszelkie zabytki znajdujące się na terenie państwa Polskiego zostały na mocy Konstytucji RP objęte ochroną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 86 Konstytucji RP).

Wykonanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów (Ustawa o samorządzie gminnym – Dz. U. z 2001 r., Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.)

Inne uregulowania prawne dotyczące opieki nad zabytkami w obowiązujących ustawach:

1. ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r. nr 162, poz. 1568) oraz ustawy z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych ustaw (Dz.U. Nr 75, poz. 474).
2. ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. nr 80, poz. 717 z późn. zm.)
3. ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (tekst jednolity Dz.U. z 2006 r. Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.)
4. ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo Ochrony Środowiska (tekst jednolity Dz.U. z 2008 r. , Nr 25, poz. 150)

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

5. ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. Nr 92, poz. 880)
6. ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz.U. z 2004 r. Nr 261, poz. 2603 z późn. zm.)
7. ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz.U. z 2001 r., Nr 13, poz. 123)
8. ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. z 2003 r., Nr 96, poz. 873 z późn. zm.)
9. ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. z 1997 r., Nr 5, poz. 24 z późn. zm.)
10. ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U., Nr 85, poz. 539 z późn. zm.)
11. ustawa z dnia 14 lipca 1983 o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tekst jednolity Dz.U. z 2006 r., Nr 97, poz. 673 z późn. zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Wybrane strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami

Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”

Cel strategiczny: „Intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych”.

Celami częściowymi programu są:

- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne,
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informacyjnego,
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego,
- tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej,
- zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem za granicę.

Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

- 1.1. Wzmocnienie ośrodków dokumentacji zabytków oraz budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków
- 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne. Programy: „Polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej”, „Promesa Ministra Kultury”
- 1.3. Zwiększanie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

- 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego
- 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wywozem i przewozem przez granice

„Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego” zakłada realizację priorytetów Narodowego Programu Kultury, a w szczególności ochrony zabytków oraz aktywnego zarządzania dziedzictwem kulturalnym – wykorzystaniu go w alternatywnych gałęziach rozwoju.

4.2. Relacje Programu do dokumentów wojewódzkich i powiatowych

4.2.1. Dokumenty branżowe

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie łódzkim

„Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie łódzkim” został przyjęty uchwałą Nr X/186/07 Sejmiku Województwa Łódzkiego z dnia 19 czerwca 2007r. (DZ. Urz. Woj. z dnia 28 lipca 2007 r. Nr 239, poz. 2218).

Misja programu to: „Kreowanie i promocja różnorodności walorów dziedzictwa kulturowego i spuścizny dziejowej Regionu jako podstawy kształtowania tożsamości Województwa Łódzkiego – jedność wielokulturowa regionu”.

Cel strategiczny: „Likwidacja bądź minimalizacja zagrożeń środowiska kulturowego w następujących płaszczyznach: krajobrazu kulturowego, historycznych układów przestrzennych, zabytków nieruchomych i ruchomych, zabytków archeologicznych, wartości niematerialnych”.

Cel operacyjny I. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego w powiązaniu z walorami środowiska przyrodniczego.

Priorytet 1. Racjonalne kształtowanie struktur przestrzennych z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.

Działanie 1. Ochrona i zachowanie tożsamości oraz różnorodności kulturowej i przyrodniczej regionu.

Działanie 2. Tworzenie parków kulturowych.

Priorytet 2. Świadome kształtowanie tożsamości regionalnej i ochrona wartości niematerialnych województwa.

Działanie 1. Tworzenie, rozwój i promocja skansenów.

Działanie 2. Promocja działalności artystycznej, twórczości ludowej i ludowych produktów regionalnych oraz identyfikacja i promocja tradycyjnych form działalności gospodarczej.

Cel operacyjny II. Ochrona historycznych miast i wsi regionu.

Priorytet 3. Przywrócenie wartości i walorów przestrzennych miast.

Działanie 1. Rewitalizacja układów urbanistycznych oraz ochrona zabytków „in situ”.

Działanie 2. Rewaloryzacja miejskich terenów zieleni.

Działanie 3. Rewitalizacja zdegradowanych terenów miejskich.

Priorytet 4. Ochrona układów ruralistycznych.

Działanie 1. Rewitalizacja układów ruralistycznych oraz ochrona zabytków „in situ”.

Działanie 2. Rewaloryzacja wiejskich terenów zieleni komponowanej.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

Cel operacyjny III. Zachowanie materialnych walorów regionalnego dziedzictwa kulturowego.

Priorytet 5. Ochrona zabytków nieruchomych.

Działanie 1. Wspieranie inicjatyw dotyczących uznania za pomnik historii.

Działanie 2. Prace konserwatorskie w obiektach zabytkowych.

Priorytet 6. Ochrona zabytków archeologicznych.

Działanie 1. Identyfikacja zabytków architektonicznych na terenie województwa.

Działanie 2. Zwiększenie świadomości władz i społeczności lokalnych w zakresie konieczności ochrony zabytków archeologicznych.

Priorytet 7. Ochrona zabytków ruchomych.

Działanie 1. Promocja oraz ochrona muzeów i ich zasobów.

Działanie 2. Ochrona sztuki sakralnej.

Cel operacyjny IV. Wykorzystanie zabytków dla potrzeb turystycznych, kulturalnych, edukacyjnych lub społecznych.

Priorytet 8. Zwiększenie dostępności obiektów zabytkowych.

Działanie 1. Wspieranie obiektów zabytkowych pełniących funkcje turystyczne, kulturalne, edukacyjne lub społeczne.

Działanie 2. Adaptacja obiektów zabytkowych na cele turystyczne, kulturalne, edukacyjne lub społeczne.

Priorytet 9. Rozwój turystyki w obszarach cennych krajobrazowo.

Działanie 1. Zagospodarowanie i promocja szlaków turystycznych wytyczonych w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego regionu.

Działanie 2. Edukacja i wzrost świadomości mieszkańców regionu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i opieki nad zabytkami.

W dokumencie układ przestrzenny Tomaszowa Mazowieckiego wskazany jest do rewitalizacji, w szczególności w zakresie: modernizacji i adaptacji obiektów historycznych, usunięcia ruchu tranzytowego z historycznego centrum miasta, rewaloryzacji terenów zieleni i dolin rzek oraz rewitalizacji terenów zdegradowanych.

4.2.2. Dokumenty strategiczne

Wypis celów strategicznych oraz celów i kierunków działań dotyczących opieki nad zabytkami i utrzymaniu dziedzictwa kulturowego województwa łódzkiego i powiatu tomaszowskiego.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2007-2013

Cel strategiczny Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego (RPO WŁ) to: „Integracja regionu z europejską i globalną przestrzenią społeczno-gospodarczą jako Środkowoeuropejskiego Centrum rozwoju, sprzyjającego zamieszkaniu i gospodarce oraz dążenie do budowy wewnętrznej spójności przy zachowaniu różnorodności jego miejsc”. Oś priorytetowa V: Infrastruktura społeczna zakłada „Zapewnienie dogodnych warunków do rozwoju zasobów ludzkich” poprzez m.in.: kształtowanie i rozwijanie kulturowej tożsamości regionalnej. W ramach tego działania możliwe będzie wspieranie ochrony i zachowania architektonicznego dziedzictwa kulturowego region, z zachowaniem pełnionych przez nie funkcji kulturalnych bądź nadaniem tychże funkcji. Ponadto Oś priorytetowa VI RPO: Odnowa obszarów miejskich, która zakłada „Ożywienie gospodarcze i społeczne na terenach zdegradowanych w obszarach miejskich” wspiera działania związane z ochroną zabytków poprzez:

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

- rewitalizację substancji architektonicznej terenów i obiektów przemysłowych i powojaskowych,
- zwiększenie atrakcyjności obszarów miejskich dla inwestorów lokalnych i zewnętrznych,
- odnowę zdegradowanych dzielnic mieszkaniowych, w tym rewitalizacja substancji mieszkaniowej.

Program Współpracy Samorządu Województwa Łódzkiego z Organizacjami Pozarządowymi

„Program Współpracy z Organizacjami Pozarządowymi” dotyczy sfery ochrony zabytków w zakresie obszaru „Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego”, który zakłada:

- wspieranie wartościowych przedsięwzięć o charakterze regionalnym, wojewódzkim, ogólnopolskim i międzynarodowym w zakresie rozwoju kultury, sztuki i ochrony dziedzictwa kulturowego, promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz walorów kulturowych województwa,
- podtrzymywanie tradycji narodowej, pielęgnowanie polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej,
- upowszechnianie kultury wśród mieszkańców województwa ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży.

Strategia Rozwoju Powiatu Tomaszowskiego

Misja powiatu zakłada: Zrównoważony rozwój służący podniesieniu konkurencyjności powiatu i zapewniający atrakcyjne warunki życia i wypoczynku. Jednym z obszarów problemowych pośrednio związanych z ochroną zabytków jest: Promocja i turystyka: Powiat Tomaszowski będzie powiatem o rozwiniętej bazie turystyczno-wypoczynkowej dobrze wykreowanym wizerunku, stanowiącym nowoczesne techniki marketingu terytorialnego w działalności promocyjnej.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacja Programu do dokumentów strategicznych miasta

„Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Miasta Tomaszów Mazowiecki” skróconą wersję misji formułuje następująco: „My Tomaszowianie budujemy nasze Miasto piękne, bogate, bezpieczne i radosne”. Strategia proponuje następujące cele strategiczne:

- Tomaszów Mazowiecki miejscem przyjaznym dla mieszkańców i gości,
- Tomaszów Mazowiecki wspiera aktywnych i kreatywnych,
- Tomaszów Mazowiecki miastem funkcjonalnym,
- Tomaszów Mazowiecki miastem świadomych obywateli.

Strategia jest dokumentem, który wyznacza ogólne założenia rozwoju miasta, a uwarunkowanie wewnętrzne dotyczące m.in. ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego zawiera „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Tomaszowa Mazowieckiego”.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

W „Studium...” przyjęto podstawowe cele zagospodarowania przestrzennego wynikające z uwarunkowań rozwoju gminy. W zakresie środowiska kulturowego miasta Studium wyróżnia strefy:

- Stefa „A” – ścisłej ochrony konserwatorskiej, obejmującego zespoły i obiekty zabytkowe oraz tereny zieleni komponowanej o wysokich wartościach,
- Stefa „B” – układu rozplanowania, obejmującej historyczne centrum miasta położone wzdłuż głównych dróg wylotowych zawierające: historyczny układ komunikacyjny, zespoły zabudowy zabytkowej i tradycyjnej reprezentatywnej dla różnych etapów rozwoju miasta oraz tereny zieleni komponowanej,
- Stefa „W” – obejmująca tereny występowania stanowisk archeologicznych,
- Stefa „OW” – obejmująca znaczne skupisko stanowisk archeologicznych.

Cel główny Studium wyznacza: „Kształtowanie Tomaszowa Mazowieckiego jako ośrodka nowoczesnej przedsiębiorczości, edukacji i turystyki oraz w oparciu o te atuty stworzenie warunków do stałej poprawy jakości życia i mieszkańców”. Cel strategiczny w sferze gospodarowania zasobami naturalnymi i dziedzictwem kulturowym zakłada (C-8): „Systematyczną poprawę wizerunku miasta poprzez:

- ochronę wartościowych zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu,
- kształtowanie pożądaných standardów użytkowych i estetycznych zagospodarowania przestrzennego, szczególnie w oparciu o rewaloryzację centrum Tomaszowa Mazowieckiego.

Podstawowe kierunki ochrony, rozwoju zasobów i kształtowania środowiska kulturowego:

- wzmocnienie istniejących walorów oraz tworzenie nowych wartości kulturowych w przestrzeniach publicznych miasta, w tym adaptacja budynków objętych ochroną konserwatorską na inne funkcje,
- tworzenie atrakcyjnego obrazu miasta jako zespołu obszarów mieszkaniowych i mieszkaniowo- usługowych, projektowanych w oparciu o takie elementy jak place, rynki pasaże, akcenty architektoniczno-urbanistyczne w miejscach ważnych w strukturze urbanistycznej.

Kierunki rozwoju wyznaczone w Studium dla poszczególnych elementów środowiska kulturowego:

1. ochrona elementów podlegających prawnej ochronie poprzez respektowanie w pełni zasad ochrony:

- obiektów wpisanych do Rejestru zabytków województwa łódzkiego, dla nich zagospodarowanie, prowadzenie badań, prac i robót oraz podejmowanie innych działań związanych z nimi odbywające się zgodnie z obowiązującymi przepisami dotyczącymi ochrony zabytków i opieki nad nimi,
- obiektów ujętych w ewidencji konserwatorskiej, dla których takie działania jak: remonty, przebudowy, rozbudowy, adaptacje, zmiany sposobu użytkowania, rozbiórki winny uzyskiwać: wytyczne konserwatorskie co do planowanych zamierzeń i uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych zamierzeń,
- w wyznaczonych strefach ochrony konserwatorskiej.

2. ochrona elementów przestrzennych krajobrazu miasta, które w poszczególnych strefach ochrony winny podlegać:

- Stefa „A” – układ urbanistyczny w tym: linie regulacyjne ulic, typy pierzei, skala i typ zabudowy, otwarcie kompozycyjne, dominaty architektoniczne, plastyczne otoczenie zabudowy historycznej, komponowana zieleń towarzysząca zespołom architektoniczno-urbanistycznym, podziały parcelacyjne; w parkach i cmentarzach – układ przestrzenny, walory krajobrazowe, zieleń, zespoły rzeźby, małej architektury, ogrodzenia,

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

- Strefa „B” – układ urbanistyczny, w tym: sieć uliczna, linie regulacyjne ulic, osie kompozycyjne, dominanty architektoniczne, akcenty historyczne, charakter pierzei, wysokość i skala zabudowy, zabudowa tradycyjna w tym: zespoły zabudowy rzemieślniczej i wczesnej czynszowej, kamienice wielkomiejskie, zabudowa przemysłowa, układ zieleni ulicznej w formie szpalerów;
- Strefa „W” – pozostałości osadnictwa pradziejowego i średniowiecznego, jakie zlokalizowano podczas badań powierzchniowych
- Strefa „OW” – duża ilość stanowisk archeologicznych, tworzących wyraźnie wyodrębniające się skupisko osadnicze o wyjątkowo dużej wartości naukowej i historycznej.

3. wprowadzenie nowych wartości kulturowych krajobrazu miejskiego:

- nowych, czytelnych, spełniających standardy i walory układów urbanistycznych w celu stworzenia połączeń w formie wnętrz publicznych pomiędzy ważnymi ośrodkami miasta, w obrębie terenu usługowo-mieszkaniowego, czyli: Śródmieściem, osiedlem Hubala, Zapiecek,
- dominant, akcentów urbanistycznych, tworzących kompozycję urbanistyczną miasta,

4. tworzenie atrakcyjnego obrazu miasta i wprowadzanie ładu przestrzennego ze szczególnym uwzględnieniem układów urbanistycznych oraz przestrzeni publicznych o wysokich walorach kulturowych.

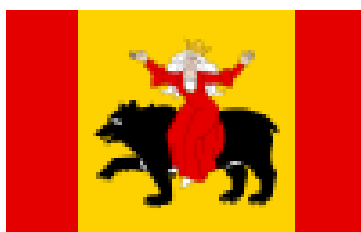
„Studium uwarunkowań...” jest dokumentem dotyczącym zagospodarowania przestrzennego miasta, pewne założenia zostały zawarte ponadto w „Lokalnym Programie Rewitalizacji Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2008-2013”. Przyjęte w Programie założenia inwestycyjne dotyczą ścisłego centrum miasta, gdzie istnieje potrzeba odnowy tkanki obiektów zabytkowych, tkanki mieszkaniowej, wyprowadzenia ruchu tranzytowego, poprawy warunków życia społeczno-gospodarczego itp.. Dlatego też LPR proponuje do realizacji projekty, o różnym zakresie działań: od renowacji płyty i otoczenia Placu Kościuszki, renowacji poszczególnych obiektów: Kinoteatru Włókniarz, sali dawnego kina, kamienic, integracji przestrzennej parków i terenów nadrzecznych z centrum miasta, odnowie ulic (Nowomurarska, Bulwary, Zachodnia). W chwili obecnej Miasto złożyło wnioski o dofinansowanie działań w ramach VI osi priorytetowej do Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego.

5.2. Charakterystyka zasobów, analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Tomaszowa Mazowieckiego

Herbem miasta jest Rawicz – herb rodu Ostrowskich, założycieli Tomaszowa. Rawicz stał się herbem Tomaszowa Mazowieckiego dopiero w 1926 r., 100 lat po nadaniu praw miejskich.

Herb: W polu złotym panna ukoronowana, w sukni czerwonej, z rozpuszczonymi, srebrnymi włosami i rozłożonymi ramionami, siedząca na czarnym, kroczącym niedźwiedziu.

Barwy: Trzy pasy pionowe: czerwony, złoty, czerwony o szerokości 1/5, 3/5, 1/5 długości płata z umieszczonym pośrodku złotego pasa godłem herbowym. Proporcje płata 5:8.

5.2.1. Zarys historii obszaru

Wykopaliska archeologiczne wskazują, że teren zajmowany obecnie przez miasto Tomaszów Mazowiecki był gęsto zamieszkały już w okresie prehistorycznym, potwierdzenie osadnictwa w dokumentach sięga późnego średniowiecza. W tym czasie dzisiejszy obszar miasta leżał w granicach trzech krain historycznych: ziemi łeczyckiej, ziemi sieradzkiej i Małopolski. Powstały wtedy osady wiejskie: Brzustówka, Starzyce, Nagórzyce, Białobrzegi, znajdujące się obecnie w granicach administracyjnych miasta.

Za początek Tomaszowa Mazowieckiego uważa się 1788 r., kiedy nad rzeką Wolbórką powstała niewielka osada zamieszkała przez pracowników zatrudnionych przy wytopie żelaza w wielkim piecu hutniczym, zbudowanym przez właściciela okolicznych dóbr - hrabiego Tomasza Ostrowskiego. Wydarzenie to jest związane z odkryciem złóż syderytowych rud żelaza. W następnych latach powstały kolejne obiekty produkcyjne: fryszerki i piec giserski, tworząc niewielki ośrodek hutniczy i metalurgiczny. Siłą napędową dla nowoczesnych urządzeń dostarczała spiętrzona w tym celu Wolbórka. Osada w tym czasie liczyła kilkanaście domów i nazwana była Kuźnicami Tomaszowskimi.

W wyniku II rozbioru Polski w 1793 r. Tomaszów znalazł się w granicach Prus, a w 1807 roku wszedł w skład Księstwa Warszawskiego. Zniszczenia spowodowane przemarszami wojsk i wyczerpywanie się złóż rud żelaza, znacznie ograniczyły rozwój osady. Od 1805 r. nowym właścicielem osady został najstarszy syn jej założyciela – Antoni Ostrowski. W 1812 r. wybudował on w Tomaszowie klasycystyczny pałac, który wkrótce stał

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

się główną siedzibą rodu. Dobra Ostrowskiego nastawione były na rolnictwo i hutnictwo, wkrótce jednak postanowił on zainwestować w rozwój włókiennictwa. Od 1822 roku napływają do Tomaszowa osadnicy związani z włókiennictwem. W 1830 roku Tomaszów miał już 4345 mieszkańców, dla których powstała znaczna liczba zakładów produkcyjnych nastawionych głównie na wytwarzanie tkanin wełnianych i półproduktów do nich. Największymi z nich to dwie zmechanizowane przędzalnie. W 1824 roku Tomaszów otrzymał status osady handlowo – przemysłowej i staje się jednym z głównych ośrodków tworzącego się łódzkiego okręgu przemysłowego.

Moment szczytowy rozwoju Tomaszowa zbiegł się z nadaniem mu w dniu 6.07.1830 roku praw miejskich oraz nazwy Mazowiecki. W tym okresie, wraz z napływem licznych osadników, miasto przybrało charakter wielonarodowy i wielowyznaniowy. Powstała parafia ewangelicka, katolicka i zbór żydowski.

Wybuch powstania listopadowego, który zaangażował właściciela dóbr i mieszkańców oraz wojny polsko-rosyjskiej odbił się na rynku tomaszowskim. Okres stagnacji trwał do początku lat 40-tych XIX wieku. W 1844 roku Tomaszów został uznany za miasto rządowe, liczba ludności stałej wzrosła z 2990 w 1840 r. do 4636 w 1850 r., powiększone zostało terytorium miasta.

Trwałe przyspieszenie rozwoju miasta nastąpiło w 1851 roku, gdy władze rosyjskie zniosły cła na importowane towary włókiennicze. Do napędu urządzeń zaczęto na szeroką skalę używać maszyn parowych. Oddano do użytku nowe przędzalnie i tkalnie. Specjalnością Tomaszowa pozostała produkcja tkanin wełnianych, przy małym udziale bawełnianych, pewne znaczenie zachował przemysł metalowy.

Przebieg wydarzeń politycznych z lat 1863-1864 nie miał większego wpływu na rozwój gospodarczy miasta, mimo że mieszkańcy brali aktywny udział w powstaniu styczniowym. Następuje dalszy wzrost produkcji przemysłowej. Szczególnie szybki wzrost nastąpił od 1877 r., po podniesieniu ceł na towary importowane do Rosji z Europy Zachodniej. Do największych zakładów przemysłowych w tym czasie należały fabryki: Maurycego Piescha, Fürstenwalda i Simona, Hilarego Landsberga, Zussmana Bernsteina, Jakuba Halperna i Edwarda Rolanda. W tym czasie fabryki rozwinęły się technologicznie, nastąpił upadek hutnictwa. Duże znaczenie miało wybudowanie w 1884 r. linii kolejowej, która połączyła miasto z Koluszkami, a tym samym z koleją warszawsko – wiedeńską.

Na przełomie XIX/XX wieku następuje awans cywilizacyjny miasta: główne ulice zostają utwardzone, buduje się chodniki, sadi drzewa, powstają pierwsze miejsca spacerowe, buduje się oświetlenie gazowe, przeważają domy murowane, powstaje sieć telefoniczna. Nastąpił rozwój szkolnictwa (w tym średniego), ożywiło się życie kulturalne. W 1913 roku Tomaszów miał już 30.268 mieszkańców, przy równowadze grup narodowościowych: Polaków, Niemców i Żydów. W 1912 r. rozpoczęła funkcjonowanie Tomaszowska Fabryka Sztucznego Jedwabiu, która szybko stała się największym przedsiębiorstwem w mieście.

I wojna światowa przyniosła wiele niekorzystnych zmian dla Tomaszowa: wywieziono wszystkie nowoczesne urządzenia przemysłowe i zapasy surowców, co spowodowało duże bezrobocie i głód. W pierwszych latach niepodległości w Tomaszowie Mazowieckim rozpoczęło się odbudowywanie jego potencjału gospodarczego: wiele zakładów przemysłowych wznowiło produkcję już w 1919 r., ale dopiero pod koniec lat 20-tych XX wieku osiągnięto dawny poziom produkcji. Kolejne ożywienie koniunktury po wielkim kryzysie gospodarczym nastąpiło dopiero w drugiej połowie lat 30-tych. W tym okresie najprężniej działała Tomaszowska Fabryka Sztucznego Jedwabiu, zatrudniająca ponad 60% miejscowych robotników, oraz przedsiębiorstwa produkujące dywany.

W tym czasie następowała przemiana struktury narodowościowej miasta: zmalał udział ludności niemieckiej, przewagę liczebną uzyskała ludność polska, przy zachowaniu znacznego odsetka ludności żydowskiej.

II wojna światowa zniszczyła Tomaszów Mazowiecki, jego zabudowę, represje dotknęły mieszkańców, w tym inteligencję i Żydów. W maju 1940 r. ludność żydowska została umieszczona w 3 gettach. Szacuje się, że okres okupacji przeżyło tylko około 500 tomaszowskich Żydów. W Tomaszowie szybko rozwinął się ruch oporu: Tomaszów był siedziba dowództwa obwodu ZWZ, a później AK. W pobliżu miasta działały silne oddziały partyzanckie wspierające mjra Henryka Dobrzańskiego „Hubala”.

W latach powojennych w Tomaszowie działało wiele zakładów przemysłu włókienniczego. W czasie przemian gospodarczych po 1989 r. miasto poniosło znaczne straty (podobnie jak inne miasta regionu, których przemysł opierał się głównie na kontaktach z ZSRR), wiele zakładów ograniczyło produkcję, upadło, nastąpiło znaczne bezrobocie.

W ostatnich latach pojawiły się symptomy trwałej poprawy sytuacji gospodarczej z uwagi na zwiększenie udziału innych sektorów gospodarki, min.: budownictwa, przemysłu spożywczego i samochodowego oraz handlu i usług.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Gmina Tomaszów Mazowiecki położona jest w południowo-wschodniej części województwa łódzkiego, na terenie powiatu tomaszowskiego. Miasto zajmuje powierzchnię 41 km² i ulokowane jest u ujścia rzeki Wolbórki do Pilicy, na Równinie Piotrkowskiej, sąsiadującej ze Wzgórzami Opoczyńskimi, wchodzącej w skład Wzniesień Południowomazowieckich. Miasto posiada korzystne powiązania komunikacyjne: drogi Warszawa – Katowice oraz Łódź – Radom i kolej Łódź – Radom i Kielce.

W rejonie Tomaszowa dominują gleby brunatne, wylugowane, zajmujące wysoczyznową część terenu, wytworzone z piasków gliniastych i glin piaszczystych oraz gleby pyłowe, wytworzone z piasków luźnych i słabogliniastych. Lokalnie na utworach pyłowych, mułkach i sporadycznie w podmokłych obniżeniach rozległych dolin wykształciły się czarne ziemie. Na terenie miasta w północnej części znajdują się powierzchniowo rozległe grunty zdegradowane poprzez czynniki naturalne oraz na skutek działalności przemysłu. W obszarach zurbanizowanych i uprzemysłowionych degradacja gleb jest wielokierunkowa.

Użytki rolne stanowią 1798 ha, użytki leśne i grunty zadrzewione i zakrzewione zajmują 535 ha.

Teren Tomaszowa Mazowieckiego leży w obrębie zlewni drugiego rzędu Pilicy, jej dopływem jest Wolbórka. Lokacja miasta związana jest bardzo silnie właśnie z obecnością tych rzek, a nie jak to najczęściej bywa głównych traktów.

Miasto położone jest na obszarze Głównych Zbiorników Wód Podziemnych (GZWP) nr 404 Koluszki – Tomaszów i 410 Opoczno. Są to zbiorniki szczelinowo-krasowe w utworach górnej jury. Ujęcia wód dla celów komunalnych dla miasta pochodzą z ujęcia powierzchniowego zlokalizowanego na Pilicy oraz ujęć podziemnych „Białobrzegi” i „Borki”.

W centralnej części miasta istotny element krajobrazu stanowią zadrzewienia występujące głównie na skwerach, w parkach, w pasach drogowych oraz na cmentarzach.

Najcenniejszymi terenami zieleni o charakterze parkowym są Park im. dr J. Rodego, Park Miejski „SOLIDARNOŚĆ”, Park Bulwary, Skwer Powstańców, skwer przy ul. Krzyżowej oraz zespół cmentarzy przy ul. Smutnej (cmentarz rzymsko-katolicki, ewangelicko-augsburski, żydowski i prawosławny).

Wzdłuż ciągów komunikacyjnych najliczniejsze są zadrzewienia w pasach drogowych: Al. Marszałka J. Piłsudskiego, ul. św. Antoniego, ul. Prezydenta I. Mościckiego, ul. Krzyżowej, ul. Grunwaldzkiej, ul. B. Joselewicza i ul. J. Słowackiego.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

Drzewostan na tych terenach jest bardzo zróżnicowany pod względem wieku i gatunków. Najcenniejsze drzewa prawie stuletnie i starsze występują w parkach i pasach drogowych.

Walory przyrodnicze niektórych drzew dały postawy do uznania je za pomniki przyrody.

Do obszarów prawnie chronionych znajdujących się na terenie miasta zalicza się :

- rezerwat przyrody „Niebieskie Źródła”
- Spalski Park Krajobrazowy,
- Sulejowski Park Krajobrazowy,
- obszary Natura 2000: Niebieskie Źródła (o kodzie PLH100005) i Łąki Cieblówickie (o kodzie PLH100035),
- 25 pomników przyrody (23 dęby szypułkowe, 1 dąb czerwony i 1 wiąz polny),
- stanowisko dokumentacyjne „Groty Nagórzyckie”.

Na terenie miasta Tomaszowa Mazowieckiego znajdują się również inne cenne przyrodniczo obszary, które nie są objęte ochroną prawną:

- obszary występowania kompleksów glebowych o najwyższej wartości dla produkcji rolnej,
- zieleń łąkowa w dolinach rzecznych,
- roślinność łąkowo-torfowiskowa,
- zadrzewienia przydrożne - w formie alei (w pasach drogowych Al. Marszałka J. Piłsudskiego i ul. św. Antoniego).

Tomaszów Mazowiecki jest przykładem miasta, gdzie układ rozplanowania przestrzennego został dobrze zachowany i zgodny z ideą urbanistyczną realizowanego od podstaw XIX-wiecznego miasta przemysłowego. Charakterystyczną cechą układu przestrzennego Tomaszowa jest to, że został on założony od jednego rzutu, mimo że cechuje go dość duża skala założenia, wielośrodkowość i znaczne różnice strukturalne.

Najstarszą część miasta Tomaszowa Mazowieckiego koncentruje się w rejonie ulic Warszawskiej, Piłsudskiego, Wyzwolenia, Mościckiego, Św. Antoniego, przy dzisiejszym placu Tadeusza Kościuszki. W tym rejonie powstała pierwsza osada, a od XIX wieku kształtowały się dzielnice przemysłowe. Dzięki prywatnym inwestycjom właścicieli ziem, Tomaszów stawał się miastem przemysłowym – wiodącym ośrodkiem przemysłu wełnianego, jednym z bardziej znaczących w regionie. Rozwój miasta spowodował znaczny napływ ludności oraz potrzebę budowania odpowiedniego układu komunikacyjnego, układu przestrzennego dostosowanego do funkcji przemysłowej, a także osiedli mieszkaniowych i infrastruktury.

Założenie przestrzenne przyjęte w fazie powstawania osady i miasta pozostają czytelne do tej pory. Wymuszone – przez lokalizację osady w rozwidleniu rzek Pilicy i Wolbórki, pośród terenów leśnych – rozwiązania urbanistyczne zdecydowały o dzisiejszym wyglądzie i rozplanowaniu miasta. W centrum znajdują się wszystkie funkcje miastotwórcze. Podział tej części miasta jest bardzo czytelny, składa się z 3 części, pasm: północna strefa poprzemysłowa, środkowa strefa doliny rzecznej i południowy pas śródmieścia miasta.

Charakterystyka stanu obecnego poszczególnych części:

1. Strefa przemysłowa położona na lewym brzegu rzeki Wolbórki wyróżnia się architekturą XIX-wiecznych zakładów przemysłu włókienniczego. Stan tych budynków jest zróżnicowany, w większości są one opuszczone i nieużytkowane, nielicznie wykorzystane są pod działalność gospodarczą. Na północ od ulicy Barlickiego znajdują się obszary zabudowy mieszkaniowej, wielorodzinnej. Są to kamienice z przełomu XIX i XX wieku oraz bloki mieszkalne z lat 70-tych. Wschodnią część tej strefy przy ul. Konstytucji 3 Maja tworzą głównie zabudowania dawnych zakładów, a w końcowym wschodnim odcinku ulicy zabudowa jednorodzinna. Jest to dość zaniedbana część miasta, głównie poprzez

dość przypadkowe odnawianie i przystosowanie do nowych funkcji starych budynków.

2. Strefa doliny rzecznej – pas zieleni publicznej po południowej stronie doliny rzecznej, gdzie wschodnią część zajmuje zagospodarowany pas zabytkowego parku miejskiego, a zachodnią część bulwarów stanowi zdewastowany teren zieleni miejskiej.
3. Ścisłe centrum miasta, w rejonie którego zbiegają się główne drogi wiodące od strony Łodzi, Piotrkowa Trybunalskiego i Opoczna. Część miasta o znacznym zagęszczeniu zabytkowych obiektów, głównie obiektów sakralnych i willi oraz zabudowy mieszkaniowej – kamienice – w różnym stanie technicznym. W ostatnim czasie gro z wartościowszych obiektów zostało odnowionych, ale wiele jeszcze zostało do zrobienia. Planowane inwestycje w ramach rewitalizacji miasta powinny przyczynić się do zasadniczego ożywienia i uporządkowania tej części miasta.

Miasto ma kompozycję w formie promienistego układu przestrzennego ulic, w przeszłości zamkniętymi dominantami architektonicznymi. Większość obiektów posiada cechy klasycystyczne z elementami romantycznymi. Jako ważny element tego układu zaliczono również park pałacowy.

Zabudowa zabytkowa koncentruje się przy placu Kościuszki, ulicy Piłsudskiego, Mościckiego, Warszawskiej, Św. Antoniego i w ścisłym centrum Tomaszowa Mazowieckiego. Zabudowa zabytkowa wyróżnia się w tkance miejskiej. Należą do niej: obiekty sakralne (Kościół ewangelicki, Kościół farny), pałac Ostrowskich, parki oraz budynki mieszkalne:

- oszczędne w wyrazie architektonicznym kamienice mieszczańskie oraz charakterystyczne domy z lat dwudziestych XIX w,
- kamienice mieszczańskie – przeważnie z 2 poł. XIX w. o ornamentyce eklektycznej,
- pałace fabrykanckie z 2 poł. XIX w. o zróżnicowanych bryłach i ornamentyce.

Ponadto silnie zaznaczają się obiekty dawnych fabryk, które w chwili obecnej są w różnym stopniu przebudowane i pełnią funkcje produkcyjne, bądź składowo-magazynowe czy usługowe, częściowo także niszczeją.

Pozostałą część miasta to zabudowa osiedli mieszkaniowych budowanych w latach 50, 70-tych oraz współcześnie.

Postulowana jest ochrona konserwatorska sieci ulic w centrum Tomaszowa ze względu na zabytkową zabudowę kamienic, willi i świątyń a także zagospodarowanie zieleni miejskiej. Na szczególną uwagę zasługuje czytelny układ urbanistyczny – zabudowa: terenów przemysłowych, ulicy Mireckiego oraz układ wsi Białobrzegi.

5.2.3. Obiekty zainteresowania konserwatorskiego na terenie miasta

Na terenie miasta Tomaszowa Mazowieckiego znajdują się obiekty zainteresowania konserwatorskiego. Materialne zasoby kulturowe miasta opierają się głównie na zasobach historycznych zarówno kompozycji, czyli rozplanowania urbanistycznego, jak i formy

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

obiektów. Strefy wprowadzone w „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Tomaszowa Mazowieckiego” dotyczą:

- układu rozplanowania, obejmującej historyczne centrum miasta położone wzdłuż głównych dróg wylotowych zawierające: historyczny układ komunikacyjny, zespoły zabudowy zabytkowej i tradycyjnej reprezentatywnej dla różnych etapów rozwoju miasta oraz tereny zieleni komponowanej,
- ścisłej ochrony konserwatorskiej, obejmującego zespoły i obiekty zabytkowe oraz tereny zieleni komponowanej o wysokich wartościach (Stefa „A”)
- terenów występowania stanowisk archeologicznych i ich skupisk.

Obiektami zainteresowania konserwatorskiego są wszystkie obiekty wpisane do Ewidencji Zabytków Tomaszowa Mazowieckiego oraz tereny cenne przyrodniczo znajdujące się pod ochroną.

Uwarunkowania kulturowe w przestrzeni miasta nie stwarzają ograniczeń do jego rozwoju społecznego i gospodarczego, wręcz przeciwnie mogą być ich atrakcyjną bazą. Ponadto uatrakcyjnienie, podniesienie walorów np. estetycznych obiektów wiąże się z potrzebą tworzenia atrakcyjnego krajobrazu kulturowego miasta i przestrzeni publicznych. Centrum miasta jest przewidziane do rewitalizacji, zgodnie z Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami oraz z Lokalnym Programem Rewitalizacji dla Tomaszowa Mazowieckiego, co powinno skutkować wzmocnieniem wartości kulturowych.

Problemem w tej sferze jest brak właściwej opieki nad zabytkami kultury i obiektami zainteresowania konserwatorskiego oraz zaniedbanie i zdewastowanie obszarów, czego skutkiem jest:

- zły stan zabytków,
- negatywne postrzeganie obiektów zabytkowych jako wartości materialnej,
- mała, w stosunku do potencjalnej, atrakcyjność pod względem estetycznym obszarów chronionych, czyli: całego zabytkowego układu urbanistycznego miasta, zagospodarowanie historycznej zabudowy przemysłowej.

Przy realizacji zadań z zakresu ochrony i kształtowania krajobrazu przyrodniczego celem nadrzędnym jest zasada prawidłowego, a więc zbliżonego do naturalnego, funkcjonowania układów przyrodniczych we wzajemnych powiązaniach ekologiczno-przestrzennych.

5.2.4. Obiekty zabytkowe nieruchome na terenie Tomaszowa Mazowieckiego

Obiekty wpisane do Rejestru Zabytków

Na terenie Tomaszowa Mazowieckiego znajdują się liczne zabytki kultury materialnej. Należą do nich cenne zabytki architektoniczne wpisane do Centralnego Rejestru Decyzji Konserwatora Zabytków Województwa Łódzkiego:

1. Zespół kościoła parafialnego ewangelicko-augsburskiego, al. Św. Antoniego 37-39, 1897-99, nr rej.: 436 z 08.10.1993:
 - kościół
 - plebania
 - budynek gospodarczy
 - ogrodzenie od al. św. Antoniego i wewnętrzne ogrodzenie metalowe
 - zieleń przykościelna
2. Kościół protestancki p.w. św. Trójcy, Pl. Kościuszki 21, 1823-29 nr rej.: 341 z dn. 29.12.1967 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

3. Cmentarz żydowski, ul. Ugaj-Smutna – 18 Stycznia, poł. XIX w., nr rej.: 410 z 27.12.1989
4. Park miejski im. Rodego, 1916-23, nr rej.: 420 z 31.10.1991
5. Zespół pałacowy Ostrowskich, ul. P.O.W. 11/15:
 - Pałac, 1812, nr rej.: 342 i 387 z 17.10.1950 oraz 29.12.1967
 - Park, obecnie Park Miejski „Solidarność”, nr rej.: 397 z 14.09.1988
6. Dom, ul. św. Antoniego 10, 4 ćw. XIX w., nr rej.: 428 z 11.05.1992
7. Dom, ul. św. Antoniego 22, poł. XIX, nr rej.: 930 z 29.12.1967
8. Willa, ul. św. Antoniego 42, 1907-09, nr rej.: 384 z 6.04.1988
9. Willa pofabrykancka, dawna willa M. Piescha, ul. Barlickiego 32, XIX w., nr 125 z 4.10.1982
10. Budynek administracyjny d. Fabryki Landsberga, ul. Konstytucji 3 Maja 46, 1900, nr rej. 439 z 12.07.1994
11. Dom, pl. Kościuszki 16, 1825, nr rej: 923 z 29.12.1967
12. Dom, pl. Kościuszki 17, poł. XIX w., nr rej: 924 z 29.12.1967
13. Dom z oficyną, ul. Kościuszki 18, 1830r.,
14. Dom, pl. Kościuszki 20, 1825, nr rej: 925 z 29.12.1967
15. Dom, pl. Kościuszki 22, 1830, nr rej: 926 z 29.12.1967
16. Bank z oficynami, ul. Mościckiego 29-31, 1923, nr rej.: 433 z 15.02.1993
17. Jatki, obecnie galeria „Pod Arkadami”, ul. Rzeźnicza 4, 1837, nr rej.: 921 z 29.12.1967
18. Dom, ul. J. Piłsudskiego 18, I poł. XIX w., nr rej.: 928 z 29.12.1967
19. Zajazd, obecnie dom kultury, ul. Piłsudskiego 34, 1825, nr rej.: 929 z 29.12.1967
20. Kościół Parafialny p.w. św. Marcina Biskupa, drewniany, 1746, nr rej.: 463 z 11.03.1957 oraz 349 z 21.06.1967
21. Budynek poczekalni przystanku kolejowego w Czarnocinie (gm. Będków), Skansen Rzeki Pilicy ul. A. Frycza-Modrzewskiego 9/11, II połowa XIX w., nr rej. A/4 z 29.04.2002.
22. Szkoła, 1 LO, ul. Mościckiego 22/24, 1903

Wymienione wyżej obiekty objęte są rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr. 162 poz. 1568).

Obiekty znajdujące się w Ewidencji Zabytków

W roku 2007 w Biurze Architekta Miasta w Urzędzie Miasta Tomaszowa Mazowieckiego została wykonana „Ewidencja zabytków dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego”. Ewidencja obejmuje zabytki znajdujące się w rejestrze zabytków województwa łódzkiego, obiekty znajdujące się na kartach adresowych Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków oraz stanowiska archeologiczne z terenu miasta. Ewidencja została przekazana do wiadomości Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi. Ewidencja ta jest podstawą do sporządzenia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2011-2014” zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków.

W ramach prac nad niniejszym programem wykonano dokumentację fotograficzną oraz przeprowadzono wizję lokalną obiektów znajdujących się w Ewidencji. Lista obiektów oraz wnioski z przeprowadzonej analizy stanu zachowania obiektów znajdujących się w „Ewidencji zabytków Miasta Tomaszowa Mazowieckiego”:

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

Numer porządkowy	Obiekt	Ulica	Nr	Nr ewidencyjny działki	Uwagi
1.	dom - kamienica	Norberta Barlickiego	1	9 - 191	Budynek przewidziany do rozbiórki. niezamieszkały. Stan zachowania zaniedbany. (Gmina Miasto Tomaszów Mazowiecki (GM TM) – budynek sprzedany, przewidziany do rozbiórki)
2.	dom - kamienica	Norberta Barlickiego	3/5	9 - 190	Budynek częściowo odnowiony, w części wstawiono nowe okna. Stan zachowania zaniedbany.
3.	dom	Norberta Barlickiego	6	9 - 232	Budynek nie istnieje.
4.	dom-kamienica	Norberta Barlickiego	8	9 - 231	Budynek niszczący, w części wstawiono nowe okna. Stan zachowania zaniedbany.
5.	willa fabrykancka	Norberta Barlickiego	17	9 - 186/3	Budynek niedawno odnawiany, zachował charakter willi w ogrodzie mimo to niszczy i nie wygląda efektownie. Stan zachowania zaniedbany.
6.	dom-kamienica	Norberta Barlickiego	20	9 - 202	Budynek niszczący (elewacja nieodnowiona, odpadający tynk), w części wstawiono nowe okna. Stan zachowania zaniedbany.
7.	dom	Norberta Barlickiego	22	9 - 201	Budynek nie istnieje. (GM TM – budynek rozebrany)
8.	budynek biurowy	Norberta Barlickiego	23	9 - 186/17	Stan zachowania dobry, wstawiono nowe okna.
9.	dom	Norberta Barlickiego	30	9 - 290	Budynek niszczący, brak remontów utrzymujących charakter budynku. Stan zachowania zaniedbany.
10.	dom	Norberta Barlickiego	34	9 - 197	Budynek niszczący, brak remontów utrzymujących charakter budynku, w części nowe okna. Stan zachowania zaniedbany.
11.	dom	Norberta Barlickiego	38	9 - 194	Budynek drewniany bez bieżącego remontu. Stan zachowania zły.
12.	dom	Ciepła	8/10	11 - 693	Budynek drewniany, częściowo odnowiony, pokryty tynkiem, nie zachował swojego charakteru. Stan zachowania zły. (GM TM – budynek do wyłączenia współwłasności)
13.	dom	Dobra	8	6 - 243	Budynek drewniany, częściowo wstawiono nowe okna. Stan zachowania zaniedbany.
14.	dom	Dobra	39	6 - 222	Stan zachowania zaniedbany.
15.	szkoła	Farbiarska	20	9 - 252	Odnowiona część parterowa budynku, w większości nowe okna. Stan zachowania zaniedbany.
16.	dom	Farbiarska	34	9 - 247/2, 9 - 247/1, 9 - 247/3	Stan zachowania zaniedbany.
17.	willa	Bartosza Głowackiego	5	13 - 56	Willa zachowała swój charakter, jest odnowiona (elewacja w kolorze zielonym, dach, okna). Stan zachowania dobry.
18.	dom-kamienica	Norberta Barlickiego	37	9 - 186/5	Stan zachowania dostateczny, na piętrze wstawiono nowe okna.
19.	dom	Główna	31	3 - 544	Budynek drewniany, bez przeprowadzanych remontów. Stan zachowania zaniedbany.
20.	dom	Główna	35	3 - 191	Budynek drewniany, bez przeprowadzanych remontów (w części nowe okna). Stan zachowania zaniedbany.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

21.	dom	Główna	36	3 - 259	Budynek drewniany, bez przeprowadzanych remontów. Stan zachowania zaniedbany.
22.	dom	gen. Grota Roweckiego.	30	8 - 352	Budynek mieszkalny bez remontów, Stan zachowania zaniedbany.
23.	dom	gen. Grota Roweckiego	34	8 - 356	Budynek mieszkalny bez remontów, Stan zachowania bardzo zły.
24.	dom	gen. Grota Roweckiego	49	7 - 280	Budynek drewniany nieodnawiany. Stan zachowania zaniedbany.
25.	dom	Grunwaldzka	28	12 - 98	Budynek nie istnieje.
26.	dom-kamienica	Grunwaldzka	30	12 - 100	Budynek częściowo odnowiony (nowe okna w części). Zachowany dekoracyjny prosty gzyms. Stan zachowania zaniedbany.
27.	dom-kamienica	Grunwaldzka	32	12 - 101	Budynek częściowo odnowiony (nowe okna w części). Zachowany dekoracyjny prosty gzyms. Stan zachowania zaniedbany.
28.	dom	Jerozolimska	12	12 - 173	Budynek częściowo odnowiony na parterze- część usługowa. Zachowane dekoracje płaskorzeźbiarskie na froncie. Stan zachowania zaniedbany.
29.	dom	Kamienna	8/10	6 - 172, 6 - 173	Budynek nie istnieje.(GM TM – budynek rozebrany)
30.	dom	Grunwaldzka	24	12 - 92	Częściowo pomalowana elewacja na parterze i nowe okna. Stan zachowania zaniedbany.
31.	dworzec kolejowy	Dworcowa	1	2003-01-12	Budynek odnowiony (elewacja i okna). Stan zachowania dobry.
32.	dom-kamienica	Konstytucji 3-go Maja	18	8 - 491	Budynek nieodnowiony (częściowo nowe okna). Zachowane elementy dekoracyjne(gzymsy pod i nad okienne oraz boniowanie na parterze), budynek niszczący. Stan zachowania zaniedbany.
33.	dom-kamienica	Konstytucji 3-go Maja	22	8 - 493	Budynek nieodnowiony (częściowo nowe okna). Zachowane elementy dekoracyjne(obramowania okienne, półkolumny oraz boniowanie na parterze), budynek niszczący. Stan zachowania zaniedbany.
34.	dom	Kołataja	12	8 - 459	Budynek częściowo odnowiony (częściowo nowe okna). Zachowane elementy dekoracyjne(obramowania okienne, ryty na parterze), budynek niszczący. Stan zachowania zaniedbany.
35.	dom	Kołataja	14	8 - 460	Budynek nie istnieje.
36.	dom	Konstytucji 3-go Maja	13/15	8 - 478, 8 - 477	Budynek niszczący, nieodnawiany. Stan zachowania zły. (GM TM – budynek przeznaczony do rozbiórki)
37.	dom	Konstytucji 3-go Maja	19	8 - 479	Budynek nie istnieje.
38.	dom	Konstytucji 3-go Maja	27	8 - 468	Budynek nie istnieje.
39.	dom	Konstytucji 3-go Maja	35	8 - 419	Budynek nieodnowiony (częściowo nowe okna). Zachowane elementy dekoracyjne(obramowania okienne, półkolumny oraz boniowanie i pionowe pasy ryte na parterze), budynek niszczący. Stan zachowania zaniedbany.
40.	willa fabrykancka	Konstytucji 3-go Maja	36	8 - 501/1	Budynek zachował charakter willowy oraz dekoracje architektoniczne. Stan zachowania zaniedbany.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

41.	budynek biurowy	Konstytucji 3-go Maja	38/50	8 - 501/4	Budynek odnowiony, zachowane elementy architektoniczne z obramowaniem okien, boniowaniem i dekoracyjnym wejściem z kolumnami, oraz gzyms. Stan zachowania dobry.
42.	dom	Koszykowa	18	6 - 39	Budynek drewniany nieodnowiony, niezamieszkały. Stan zachowania zaniedbany.
43.	dom	Koszykowa	34	7 - 179	Budynek drewniany nieodnowiony, niezamieszkały. Stan zachowania zaniedbany.
44.	dom	Koszykowa	36	7 - 178	Budynek drewniany nieodnowiony, niezamieszkały. Stan zachowania zaniedbany.
45.	dom	Koszykowa	40	7 - 171	Budynek drewniany nieodnowiony, niezamieszkały. Stan zachowania zaniedbany.
46.	dom	Plac Kościuszki	2	12 - 161	Budynek częściowo odnowiony w części parterowej zagospodarowanej na usługi. Stan zachowania zaniedbany. (GM TM – budynek przeznaczony do rozbiórki)
47.	dom	Plac Kościuszki	5	12 - 161	Budynek częściowo odnowiony w części parterowej zagospodarowanej na usługi. Stan zachowania zaniedbany. (GM TM – budynek przeznaczony do rozbiórki)
48.	dom z oficyną - dawniej Sąd Rejonowy	Plac Kościuszki	18	12 - 113	Budynek w trakcie remontu z zachowaniem oryginalnych dekoracji architektonicznych i rzeźbiarskich.
49.	dom	Plac Kościuszki	19	12 - 116	Budynek częściowo odnowiony w części parterowej zagospodarowanej na usługi. Stan zachowania zaniedbany.
50.	dom	Plac Kościuszki	23	12 - 123	Budynek częściowo odnowiony w części parterowej zagospodarowanej na usługi. Stan zachowania dobry.
51.	dom-kamienica	Krzyżowa	3	12 - 66	Budynek nie odnowiony, zachowane dekoracje wokół okien i bramy. Stan zachowania zaniedbany.
52.	dom	Krzyżowa	5	12 - 67	Budynek nie istnieje. (GM TM – budynek rozebrany)
53.	dom	Krzyżowa	25/27	12 - 97	Budynek nie istnieje. (GM TM – budynek rozebrany)
54.	dom	Krzyżowa	30	12 - 62	Budynek odnowiony z zachowanie dekoracji architektonicznych. Stan zachowania dobry.
55.	plebania parafialna	ks. J. Popiełuszki	2	7 - 200	Budynek nie istnieje.
56.	dom	ks. J. Popiełuszki	52	7 - 160	Budynek częściowo odnowiony, zachował charakter dachu krakowskiego. Stan zachowania zaniedbany.
57.	dom	ks. J. Popiełuszki	91/93	3 - 511	Budynek drewniany nieodnowiony, niezamieszkały. Stan zachowania zaniedbany.
58.	dom	Legionów	16	11 – 47	Budynek nie odnowiony, zachowane częściowo dekoracje wokół okien. Stan zachowania zaniedbały.
59.	dom	Legionów	80	11 - 568	Budynek drewniany nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
60.	dom	Lewa	3	11 - 656	Budynek drewniany nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
61.	dom	Mireckiego	8/10	13 - 63	Budynek nie istnieje.
62.	dom	Mireckiego	14	13 - 65	Budynek drewniany nieodnowiony. Stan zachowania bardzo zły.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

63.	dom	Mireckiego	16/18	13 - 66	Budynek nie istnieje.
64.	dom	Mireckiego	17	7 - 687	Budynek odnowiony. Stan zachowania zaniedbały.
65.	dom	Mireckiego	20	13 - 73	Budynek drewniany nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
66.	dom	Mireckiego	21	7 - 689	Budynek nie istnieje.
67.	dom	Mireckiego	22	13 - 75/2	Budynek drewniany częściowo odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
68.	dom	Mireckiego	24	13 - 76	Budynek drewniany częściowo odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
69.	dom	Prezydenta Ignacego Mościckiego	44	12-273	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracyjnych elementów architektonicznych. Stan zachowania dobry.
70.	dom	Prezydenta Ignacego Mościckiego	10	12 - 273	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracyjnych elementów architektonicznych. Stan zachowania dobry.
71.	willa	Prezydenta Ignacego Mościckiego	4	12 - 268	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracyjnych elementów architektonicznych z przeznaczeniem biurowym. Stan zachowania dobry.
72.	dom	Prezydenta Ignacego Mościckiego	6	12 - 271/1	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracyjnych elementów rzeźbiarskich. Stan zachowania zaniedbany.
73.	dom	Prezydenta Ignacego Mościckiego	8	12 - 272	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracyjnych elementów architektonicznych i rzeźbiarskich (boniowaniem w parterze, półkolumnami i dekoracyjnymi głowicami). Stan zachowania bardzo dobry
74.	dom	Prezydenta Ignacego Mościckiego	12	12 - 274	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracyjnych elementów architektonicznych i rzeźbiarskich (boniowaniem w parterze, obramowanie okien, gzymsem). Stan zachowania bardzo dobry
75.	dom	Prezydenta Ignacego Mościckiego	14/18	12 - 275/3	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracyjnych elementów architektonicznych i rzeźbiarskich (gzymsu nad piętrzem i obramowań okien an piętrze). Stan zachowania dobry.
76.	dom	Prezydenta Ignacego Mościckiego	20	12 - 276	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbały.
77.	szkoła - I Liceum Ogólnokształcące	Prezydenta Ignacego Mościckiego	22/24	12 - 277	Budynek nieodnowiony (częściowo nowe okna). Stan zachowania zaniedbały.
78.	dom	Prezydenta Ignacego Mościckiego	38	13-06-/1	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracyjnych elementów architektonicznych i rzeźbiarskich. Stan zachowania bardzo dobry
79.	kościół parafii rzymsko-katolickiej pw. św. Antoniego	Św. Antoniego	9/11	12 - 246	Kościół odnowiony. Stan zachowania dobry.
80.	dom	Nadrzeczna	29/31	7 - 844	Budynek nieodnowiony (częściowo nowe okna). Stan zachowania dostateczny.
81.	dom	Nadrzeczna	33/35	7 - 845	Budynek nieodnowiony (częściowo nowe okna). Stan zachowania dostateczny.
82.	dom	Nadrzeczna	34/36	7 - 853	Budynek nieodnowiony (częściowo nowe okna). Stan zachowania do zaniedbany.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

83.	dom	Nadrzeczna	37/39	7 - 846	Budynek odnowiony. Stan zachowania dobry.
84.	dom	Nadrzeczna	38/40	7 - 856	Budynek nieodnowiony (częściowo nowe okna). Stan zachowania do zaniedbany.
85.	dom	Nadrzeczna	41/43	7 - 847	Budynek odnowiony. Stan zachowania dobry.
86.	dom	Nadrzeczna	42/44	7 - 859	Budynek częściowo odnowiony (częściowo nowe okna), na froncie zachowane dekoracje architektoniczne. Stan zachowania do zaniedbany.
87.	dom	Nadrzeczna	42A	7 - 858	Budynek odnowiony. Stan zachowania bardzo dobry.
88.	dom	Nadrzeczna	42B	7 - 858	Budynek odnowiony. Stan zachowania bardzo dobry.
89.	dom	Nadrzeczna	36A	7 - 854	Budynek odnowiony. Stan zachowania bardzo dobry.
90.	dom	Nadrzeczna	32	7 - 852	Budynek w trakcie remontu. Stan zachowania zaniedbały.
91.	dom	Nadrzeczna	30	7 - 851	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania dostateczny.
92.	dom	Nadrzeczna	36B	7 - 855	Budynek nieodnowiony (częściowo nowe okna). Stan zachowania do zaniedbany.
93.	dom	Nowowiejska	40/42	7 - 307	Budynek drewniany nieodnowiony (częściowo nowe okna). Stan zachowania zaniedbany.
94.	ratusz - budynek A Urzędu Miasta	P.O.W.	10/16	12 - 249	Budynek odnowiony gruntownie z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania bardzo dobry.
95.	oficyna I - zespół ratusza	P.O.W.	10/16	12 - 249	Budynek odnowiony gruntownie z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania bardzo dobry.
96.	oficyna III -zespół ratusza	P.O.W.	10/16	12 - 249	Budynek odnowiony. Stan zachowania dobry.
97.	oficyna II -zespół ratusza	P.O.W.	10/16	12 - 249	Budynek odnowiony gruntownie z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania bardzo dobry.
98.	budynek gospodarczy - zespół pałacowo parkowy	P.O.W.	11/15	12 - 244	Budynek odnowiony gruntownie z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania bardzo dobry.
99.	pałac- zespół pałacowo-parkowy	P.O.W.	11/15	12 - 244	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania bardzo dobry. Budynek postajenny nie odnowiony – przeznaczony do remontu. Stan zachowania zły.
100	dom - plebania	P.O.W.	8	12 - 247	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania dostateczny.
101	dom	Piekarska	11/13	12 - 142	Budynek odnowiony od frontu z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania dobry.
102	dom	Piekarska	17/19	12 - 91/1	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
103	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	2a	12 - 108/12	Budynek częściowo odnowiony (siding, nowe okna). Stan zachowania zaniedbany.
104	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	34	11 - 197/1	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania dostateczny.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

105	budynek-szkoła	Marszałka Józefa Piłsudskiego	42/46	11 - 144	Budynek odnowiony. Stan zachowania dobry.
106	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	4	12 - 76/1	Budynek odnowiony. Stan zachowania dostateczny.
107	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	6	12 - 75	Budynek odnowiony. Stan zachowania dostateczny.
108	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	8	12 - 74	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
109	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	10	12 - 73	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
110	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	12	12 - 72	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania dobry.
111	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	16	12 - 38	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
112	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	20	12 - 35/2	Budynek nie odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
113	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	21	12 - 41	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych i rzeźbiarskich (gzyms, półkolumny, dekoracje przy oknach). Stan zachowania dobry.
114	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	22	11 - 203/1	Budynek odnowiony. Stan zachowania dobry.
115	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	23	11 - 584	Budynek nie odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
116	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	24	11 - 202	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych i rzeźbiarskich (gzyms, półkolumny, dekoracje przy oknach). Stan zachowania dobry.
117	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	29	11/581	Budynek nie odnowiony. Stan zachowania bardzo zaniedbany.
118	dom-kamienica	Marszałka Józefa Piłsudskiego	33/35	11 - 579	Budynek nie odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
119	dom-kamienica	Polna	8	12 - 190	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych i rzeźbiarskich (półkolumny, dekoracje przy oknach). Stan zachowania dobry.
120	dom	Polna	13	12 - 229	Budynek nie odnowiony. Stan zachowania bardzo zaniedbany.
121	dom	Jana Pawła II	4	11 - 673	Budynek drewniany, odnowiony. Stan zachowania dostateczny.
122	dom	Rolna	27	11 - 704	Budynek drewniany, nie odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
123	dom	Rolna	31	11 - 701	Budynek drewniany, nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
124	dom	Siedmiodomki	1	10 - 809	Budynek drewniany, nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany. (GM TM – budynek przewidziany do rozbiórki)
125	dom	Słoneczna	8	23 - 22	Budynek drewniany, nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
126	dom	Smugowa	57	24 - 450	Budynek drewniany, nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
127	budynek administracyjny Fabryki Sztucznego Jedwabiu	Spalska	103/105	4 - 162/12	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania bardzo zaniedbany.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

128	dom	Spalska	12	7 - 316	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
129	willa fabrykancka - Fabryka Sztucznego Jedwabiu	Spalska	120	5 - 99	Budynek odnowiony. Stan zachowania dobry.
130	dom	Spalska	42	7 - 401	Budynek drewniany, nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
131	dom	Stolarska	22	23 - 24	Budynek drewniany, odnowiony częściowo. Stan zachowania dostateczny.
132	dom	Szczęśliwa	51	6 - 181	Budynek drewniany, nieodnowiony, niezamieszkały. Stan zachowania bardzo zaniedbany.
133	dom	Szczęśliwa	64	7 - 481	Budynek drewniany, nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
134	dom	Szczęśliwa	78	7 - 501	Budynek drewniany, nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
135	dom	Szczęśliwa	90	7 - 513	Budynek drewniany, nieodnowiony (częściowo nowe okna). Stan zachowania zaniedbany.
136	dom	Szeroka	2/6	9 - 148	Budynek nieodnowiony (częściowo nowe okna). Stan zachowania zaniedbany.
137	dom-kamienica	św. Antoniego	8	12 - 127	Budynek odnowiony od frontu z zachowaniem dekoracji architektonicznych i rzeźbiarskich (gzyms, półkolumny, dekoracje przy oknach). Stan zachowania dobry.
138	dom-kamienica	św. Antoniego	12	12 - 218	Budynek częściowo odnowiony – na parterze część usługowa. Zachowane elementy architektoniczne. Stan zachowania dostateczny.
139	dom-kamienica	św. Antoniego	21/23	12 - 281	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany. (GM TM – budynek przewidziany do rozbiórki)
140	dom	św. Antoniego	24	12 -232	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania dostateczny.
141	dom-kamienica	św. Antoniego	25	12 - 282	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania dostateczny.
142	dom	św. Antoniego	26	12 - 234/4	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania dostateczny.
143	dom-kamienica	św. Antoniego	27	12 - 283, 284	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania dostateczny.
144	dom	św. Antoniego	28	12 - 234/14	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych i rzeźbiarskich (gzyms, półkolumny, dekoracje przy oknach). Stan zachowania dobry.
145	dom	św. Antoniego	30	12 - 234/18	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
146	dom	św. Antoniego	35	12 - 287	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych i rzeźbiarskich (gzyms, półkolumny, dekoracje przy oknach). Stan zachowania dobry.
147	dom	św. Antoniego	36	12 - 235/1	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
148	dom	św. Antoniego	38	12 - 236	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych i rzeźbiarskich (gzyms, półkolumny, dekoracje przy oknach). Stan zachowania dobry.
149	dom	św. Antoniego	44	23 - 142	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

150	dom	św. Antoniego	46	23 - 155	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
151	dom - Biblioteka Młodzieżowa	św. Antoniego	54	23 - 174/1	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania dostateczny.
152	dom	Tkacka	9	12 - 117	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
153	dom - dawniej łaźnia miejska	Tkacka	10	9 - 262	Budynek nieodnowiony, nieużytkowany. Stan zachowania bardzo zaniedbany. (GM TM – budynek przewidziany do rozbiórki)
154	dom-kamienica	Warszawska	5	9 - 239	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
155	pałac - obecnie siedziba banku BPH	Warszawska	14	8 - 457	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych (gzyms, półkolumny, dekoracje przy oknach). Stan zachowania dobry.
156	willa fabrykancka - obecnie przedszkole, willa fabryki D.Bernsteina	Warszawska	103 A	2 - 73/3	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania dostateczny.
157	dom	Warszawska	136	3 - 21	Budynek nie istnieje.
158	dom	Warszawska	142	3 - 19	Budynek drewniany, całkowicie odnowiony.
159	dom	Warszawska	144	3 - 18	Budynek drewniany, ocieplony. Stan zachowania zaniedbany.
160	dom-kamienica	Warszawska	17	9 - 221	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania bardzo dostateczny.
161	willa fabrykancka - przędzalni Fabryki Sukna Liedberga (obecnie Tomaszowska Fabryka Filców Technicznych	Warszawska	2/4	8 - 486/1	Budynek nieodnowiony, niezamieszkały. Stan zachowania zaniedbany.
162	dom	Warszawska	20/22	8 - 453	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
163	dom-kamienica	Warszawska	24	8 - 319/1	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych (gzyms, boniowanie, dekoracje przy oknach). Stan zachowania dobry.
164	dom-kamienica	Warszawska	26	8 - 318	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
165	dom	Warszawska	28	8 - 317/2	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych (gzyms, boniowanie, dekoracje przy oknach). Stan zachowania dobry.
166	dom-kamienica	Warszawska	39	9 - 209	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
167	dom	Warszawska	52	8 - 295	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
168	dom	Warszawska	56	8 - 292	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
169	dom-kamienica	Warszawska	60	8 - 282	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych (gzyms, dekoracje przy oknach). Stan zachowania dobry.
170	szkoła	Warszawska	95	9 - 32	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania dobry.
171	dom-kamienica	Wschodnia	20	12 - 86	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
172	dom-kamienica	Wschodnia	22	12 - 85	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

173	dom-kamienica	Zgorzelicka	6	11 - 87	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych (gzyms, dekoracje przy oknach). Stan zachowania dobry.
174	dom	Żeromskiego	47	6 - 130	Budynek drewniany nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
175	willa pofabrykancka - dawna willa M.Piescha	Norberta Barlickiego	32	9 - 289/1	Budynek odnowiony (kolory agresywne, ale eleganckie) z zachowaniem charakteru oraz dekoracji architektonicznych i rzeźbiarskich (gzyms, dekoracje przy oknach). Stan zachowania bardzo dobry.
176	dom	Plac Kościuszki	16	12 - 108/2	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
177	dom	Plac Kościuszki	17	12 - 109/2	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
178	dom	Plac Kościuszki	20	12 - 118	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
179	Kościół parafialny parafii protestanckiej pw. św. Trójcy	Plac Kościuszki	21	12 - 118	Kościół nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
180	dom parafialny	Plac Kościuszki	22	12 - 118	Budynek odnowiony (nowe okna), zachowanie elementów architektonicznych, drażniąca kolorystyka. Stan zachowania dostateczny.
181	dom	Mireckiego	13	7 - 682	Budynek częściowo odnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbany.
182	dom	Mireckiego	15	7 - 684/1	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbany.
183	ofycyna zachodnia	Prezydenta Ignacego Mościckiego	29	12 - 264/1	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania bardzo dobry.
184	bank	Prezydenta Ignacego Mościckiego	31	12 - 264/1	Budynek odnowiony (stonowana kolorystyka) z zachowaniem charakteru oraz dekoracji architektonicznych. Stan zachowania bardzo dobry.
185	ofycyna wschodnia banku	Prezydenta Ignacego Mościckiego	33	12 - 264/1	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania bardzo dobry.
186	dom	Marszałka Józefa Piłsudskiego	18	12 - 37	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły.
187	jatki	Rzeźnicza	4	2 - 126	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania dobry.
188	dom	św. Antoniego	10	12 - 129	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania dobry.
189	dom mieszkalno-usługowy tzw. dom bednarza	św. Antoniego	22	12 - 231/1	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania dobry.
190	zespół kościelny kościoła Ewangelicko-Augsburskiego	św. Antoniego	39	13 - 24	Budynek zachował charakter i wygląd pierwotny. Nieodnawiany. Stan zachowania dobry
191	kościół parafii Ewangelicko-Augsburskiej pw. Zbawiciela	św. Antoniego	39	13 - 24	Kościół zachował charakter i wygląd pierwotny. Nieodnawiany. Stan zachowania dobry
192	ogrodzenie kościoła Ewangelicko-Augsburskiego	św. Antoniego	39	13 - 24	W ogrodzeniu odnowione części mury, żelazne bramy i pręty zachowane. Stan zachowania dobry.
193	plebania kościoła Ewangelicko-Augsburskiego	św. Antoniego	39	13 - 24	Budynek zachował charakter i wygląd pierwotny. Nieodnawiany. Stan zachowania dobry
194	budynek gospodarczy kościoła Ewangelicko-Augsburskiego	św. Antoniego	39	13 - 24	Budynek nieodnawiany. Stan zachowania zaniedbany.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

195	willa - obecnie budynek Urzędu Stanu Cywilnego	św. Antoniego	42	13 - 24	Budynek odnowiony (stonowana kolorystyka) z zachowaniem dekoracji architektonicznych i rzeźbiarskich (dekoracje przy oknach, kolumny, tralki, zwieńczenia, gzymsy). Stan zachowania bardzo dobry.
196	kościół rzymsko-katolicki pw. św. Marcina	Gminna	15/19	18 - 2	Kościół drewniany, nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbany.
197	park - zespół pałacowo parkowy	P.O.W.	11/15	12 - 244	Park uporządkowany, wyznaczone ciągi komunikacyjne, zadbane zieleń. Stan zachowania dobry.
198	park im. dr Rodego	św. Antoniego		23 - 129, 23 - 130	Park uporządkowany, wyznaczone ciągi komunikacyjne, zadbane zieleń. Stan zachowania dobry.
199	park przykościelny na terenie parafii Ewangelicko-Augsburskiej	św. Antoniego	39	13 - 24	Park uporządkowany, zadbane zieleń. Stan zachowania dobry.
200	cmentarz żydowski			zlokalizowany przy ulicy Smutnej i Ugaj w sąsiedztwie cmentarza rzymsko-katolickiego	Cmentarz zaniedbany, liczne zniszczone macewy, słuczone płyty. Teren nieuporządkowany.
201	cmentarz wojenny żołnierzy I i II wojny światowej			zlokalizowany przy ulicy Smutnej	Cmentarz uporządkowany, zadbane, alejki i pomniki odnowione, miejsca pamięci narodowej.
202	cmentarz przykościelny parafii rzymsko-katolickiej kościoła. pw. św. Wacława	Juliusza Słowackiego	13/17	11 - 666	Cmentarz uporządkowany, wyznaczona alejki, zadbane zieleń. Stan zachowania dobry.
203	cmentarz rzymsko-katolicki	Smutna	I	8 - 222	Cmentarz zadbane, uporządkowany, pomniki umieszczone w kwadratach pomiędzy alejkami. Brak jednoznacznie wydzielonych części starej i nowej cmentarza.
204	cmentarz prawosławny	Smutna		8 - 520	Cmentarz uporządkowany, pomniki odnowione.
205	cmentarz ewangelicki	Smutna		8 - 224	Cmentarz częściowo uporządkowany, pomniki odnowione, częściowo cmentarz zaniedbany pomnikami wśród krzewów.
206	cmentarz rzymsko-katolicki parafii pw. św. Marcina	Cisowa		17 - 91	Cmentarz uporządkowany, wyznaczona alejki, zadbane zieleń. Stan zachowania dobry.
207	cmentarz rzymsko-katolicki przykościelny parafii pw. św. Marcina	Gminna	21	18 - 2	Cmentarz przykościelny, w obrębie ogrodzenia kościelna.
208	fabryka	Farbiarska	8/14	9 - 257	Budynek częściowo odnowiony (nowe okna). Stan zachowania dobry.
209	budynek fabryczny	Hallera	2/4	10 - 704/2	Budynek nieodnowiony, niezagospodarowany. Stan zachowania zły, zaniedbały.
210	budynek administracyjny fabryki włókien. H. Landsberga -dawniej zakład "Tomskór"	Konstytucji 3-go Maja	34	8 - 500/4	Budynek nieodnowiony, niezagospodarowany. Stan zachowania zaniedbały.
211	budynki kralalni i rymarni I- dawniej fabryki włókien H. Landsberga	Konstytucji 3-go Maja	34	8 - 500/2	Budynek nieodnowiony, niezagospodarowany. Stan zachowania zły, zaniedbały.
212	budynki warsztatów i rymarni III dawnej fabryki włók.Landsberga	Konstytucji 3-go Maja	34	8 - 500/1	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.
213	kotłownia dawnej Fabryki Sukna H.Landsberga	Konstytucji 3-go Maja	46	8 - 501/24	Budynek nieodnowiony, niezagospodarowany. Stan zachowania zły, zaniedbały.
214	budynek siłowni dawnej Fabryki Sukna H.Landsberga	Konstytucji 3-go Maja	46	8 - 501/24	Budynek nieodnowiony, niezagospodarowany. Stan zachowania zły, zaniedbały.
215	budynek stolarni dawnej Fabryki Sukna Landsberga	Konstytucji 3-go Maja	46	8 - 501/22	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

216	budynek tkalni dawnej Fabryki Sukna Landsberga	Konstytucji 3-go Maja	46	8 - 501/5	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.
217	budynek warsztatowy dawnej Fabryki Sukna H.Landsberga	św. Antoniego	46	8 - 501/17	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.
218	budynek wykańczalni suchej dawnej Fabryki Sukna Landsberga	Konstytucji 3-go Maja	46	8 - 501/11, 8 - 501/19	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.
219	budynek wykańczalni mokrej dawnej Fabryki Sukna Landsberga	Konstytucji 3-go Maja	46	8 - 501/25	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.
220	budynek antykorozji dawnej Fabryki Sztucznego Jedwabiu	Spalska	103/105	4 - 163/36	Budynki wyburzone.
221	budynek produkcji celofanu dawnej Fabryki Sztucznego Jedwabiu	Spalska	103/105	4 - 163/36	Budynki wyburzone.
222	budynek dojrzałni dawnej Fabryki Sztucznego Jedwabiu	Spalska	103/105	4 - 163/36	Budynki wyburzone.
223	budynek elektrociepłowni dawnej Fabryki Sztucznego Jedwabiu	Spalska	103/105	4 - 163/36	Stan zachowania dostateczny.
224	budynek płukalni dawnej Fabryki Sztucznego Jedwabiu	Spalska	103/105	4 - 163/36	Budynki dawnej Fabryki Sztucznego Jedwabiu niszczące, nieużytkowane, podają w ruinę.
225	budynek przędzalni dawnej Fabryki Sztucznego Jedwabiu	Spalska	103/105	4 - 163/36	Budynki dawnej Fabryki Sztucznego Jedwabiu niszczące, nieużytkowane, podają w ruinę.
226	budynek siarczkowni dawnej Fabryki Sztucznego Jedwabiu	Spalska	103/105	4 - 163/36	Budynki dawnej Fabryki Sztucznego Jedwabiu niszczące, nieużytkowane, podają w ruinę.
227	zespół fabryczny dawnej Fabryki Sztucznego Jedwabiu	Spalska	103/105	4 - 163/36	Budynki dawnej Fabryki Sztucznego Jedwabiu niszczące, nieużytkowane, podają w ruinę.
228	budynek biurowy dawniej przygotowalnia produkcji Zakł.TOMTEX	Warszawska	107	2 - 73/37, 73/36	Budynki dawnej Fabryki Wyrobów Sukienniczych w części odnowione i zagospodarowane na potrzeby przemysłu i usług.
229	budynek kotłowni dawnej Fabryki Wyrobów Sukienniczych	Warszawska	107	2 - 73/31	Budynki dawnej Fabryki Wyrobów Sukienniczych w części odnowione i zagospodarowane na potrzeby przemysłu i usług.
230	budynek oddziałów pomocniczych Fabryki Wyrobów Sukienniczych	Warszawska	105/107	2 - 73/22	Budynki dawnej Fabryki Wyrobów Sukienniczych w części odnowione i zagospodarowane na potrzeby przemysłu i usług.
231	budynek magazynu surowca dawnej Fabryki Wyrobów Sukienniczych	Warszawska	107	2 - 32/9	Budynki dawnej Fabryki Wyrobów Sukienniczych w części odnowione i zagospodarowane na potrzeby przemysłu i usług.
232	budynek przędzalni dawnej Fabryki Wyrobów Sukienniczych	Warszawska	107	2 - 32/10	Budynki dawnej Fabryki Wyrobów Sukienniczych w części odnowione i zagospodarowane na potrzeby przemysłu i usług.
233	budynek siłowni dawnej Fabryki Wyrobów Sukienniczych	Warszawska	107	2 - 73/30	Budynki dawnej Fabryki Wyrobów Sukienniczych w części odnowione i zagospodarowane na potrzeby przemysłu i usług.
234	budynek przędzalni Batavia dawnej Przędzalni Fabryki Sukna	Warszawska	2/4	8 - 486/1	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.
235	budynek tkalni dawnej Przędzalni Fabryki Sukna	Warszawska	2/4	8 - 486/1	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.
236	budynek wykańczalni dawnej Przędzalni Fabryki Sukna	Warszawska	2/4	8 - 486/1	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.
237	budynek zespołu fabrycznego dawnej Przędzalni Fabryki Sukna	Warszawska	2/4	8 - 486/1	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.
238	budynek fabryczny	Krzyżowa	12/14	12 - 42/1, 42/2	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

239	dom	św. Antoniego	52	23 - 169	Budynek odnowiony, z zachowaniem charakteru. Stan zachowania bardzo dobry.
240	dom	Zgorzelicka	12	11 - 106	Budynek odnowiony. Stan zachowania dostateczny.
241	budynek laboratorium dawny Zakład Włókienniczy Rolanda - "Dywany"	Hallera	2/4	10 - 704/8	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbały.
242	budynek fabryczny dawna farbiarnia M. Piescha	Norberta Barlickiego	23	9 - 186/18	Budynki dawnej fabryki M. Piescha nieużytkowane, niszczące.
243	budynek fabryczny dawnej farbiarni M. Piescha	Norberta Barlickiego	23	9 - 186/11	Budynki dawnej fabryki M. Piescha nieużytkowane, niszczące.
244	budynek kotłowni I dawnej farbiarni M. Piescha	Norberta Barlickiego	23	9 - 186/17	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.
245	budynek kotłowni II dawnej farbiarni M. Piescha	Norberta Barlickiego	23	9 - 186/17	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zły, zaniedbały.
246	budynek przędzalni dawnej fabryki M. Piescha	Norberta Barlickiego	23	9 - 186/12	Budynki dawnej fabryki M. Piescha nieużytkowane, niszczące.
247	budynek wykańczalni dawnej farbiarni M. Piescha	Norberta Barlickiego	23	9 - 186/18	Budynki dawnej fabryki M. Piescha nieużytkowane, niszczące.
248	budynek wzorcowni	Norberta Barlickiego	23	9 - 186/18	Budynki dawnej fabryki M. Piescha nieużytkowane, niszczące.
249	budynki zespołu fabrycznego dawnej farbiarni M. Piescha	Norberta Barlickiego	23	9 - 186/12	Budynki dawnej fabryki M. Piescha nieużytkowane, niszczące.
250	dom dawniej mieszkalny należący do zespołu pałacowo-parkowego	P.O.W.	9	12 - 243	Budynek odnowiony z zachowaniem dekoracji architektonicznych. Stan zachowania dobry.
251	dom obecnie mieszkalny byłe stajnie zespołu pałacowo-parkowego	P.O.W.	7	12 - 242	Budynek nieodnowiony. Stan zachowania zaniedbały.
252	Budynek poczekalni przystanku kolejowego	Frycza-Modrzewskiego	9/11		Obiekt znajdujący się w Skansenie Rzeki Pilicy przeniesiony z miejscowości Czarnocin (gm. Bedków). Wpisany do rejestru zabytków.
253	Układ przestrzenny miasta Tomaszowa	Strefa śródmiejska			Układ przestrzenny strefy śródmiejskiej
254	Układ przestrzenny dzielnicy Białobrzegi	Dzielnica Białobrzegi			Układ przestrzenny dzielnicy Białobrzegi – charakterystyczny układ wiejski

Do Gminnej Ewidencji należy dopisać dwa budynki: kamienica przy Placu Kościuszki 24/24A oraz budynek pofabryczny przy ul. św. Antoniego 20, działka nr ew. 226/2, obręb 12, w którym w czasie II wojny było więzienie. O wpisanie do Ewidencji wnioskowano u Konserwatora Zabytków.

W Ewidencji znajdują się ogółem 252 obiektów architektonicznych i 2 układy przestrzenne oraz 50 obiektów będących udokumentowanymi stanowiskami archeologicznymi. Wśród zabytków nieruchomości znajdujących się w Ewidencji:

- 22 jest obiektami wpisanymi do Rejestru Zabytków Województwa Łódzkiego,
- 42 budynki (głównie wille i pałace pofabrykanckie lub kamienice) to obiekty odnowione z zachowaniem zabytkowego charakteru, architektonicznych motywów dekoracyjnych i rzeźbiarskich na elewacji,
- 17 obiektów zostało wyburzonych, rozebranych lub uległo całkowitemu zniszczeniu,

- 5 jest obiektami przeznaczonymi do rozbiórki (są to budynki mieszkalne, kamienice lub domu, których stan techniczny jest na tyle zły, że modernizacje i remonty nie mogą być zrealizowane).

Zweryfikowana „Ewidencja zabytków Miasta Tomaszowa Mazowieckiego” stanowi zapis architektonicznego krajobrazu Tomaszowa, który powinien być wzięty pod uwagę przy definiowaniu aktualnego charakteru zabudowy oraz działaniach inwestycyjnych w przestrzeni publicznej i na konkretnych obiektach.

5.2.5. Zabytki ruchome

Najcenniejsze obiekty ruchome wpisywane są do rejestru zabytków na mocy decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Centralną ewidencję zabytków ruchomych prowadzi Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie.

Zabytki ruchome obecne na terenie Tomaszowa Mazowieckiego stanowią wyposażenie obiektów wpisanych do Rejestru zabytków i znajdujących się w Ewidencji, głównie kościołów.

Wyposażenie kościoła ewangelickiego Zbawiciela stanowi m.in.: obraz Wojciecha Gersona „Spotkanie Zmartwychwstałego z Maria Magdaleną” z 1900 r., chrzcielnica oraz 31-głosowe organy.

W kościele ewangelickim św. Trójcy znajdują się klasycystyczny ołtarz oraz zabytkowe organy na galerii wspartej na kolumnach.

W kościele pw. św. Antoniego znajdują się następujące cenne obiekty stanowiące wyposażenie wnętrza:

- obraz Matki Bożej Częstochowskiej w ołtarzu bocznym,
- obraz św. Stanisława w górnej części ołtarza, autorstwa Wojciecha Gersona z 1878r. ,
- figura Pana Jezusa ukrzyżowanego z kamienia szydłowieckiego, autorstwa A. Pruszyńskiego z 1865r.,
- obraz Matki Bożej Różańcowej, autorstwa Szymona Buchbindera z 1881r.,
- obraz Niepokalanego Poczęcia Matki Bożej namalowany przez Antoniego Murzynowskiego w 1865r.,
- obraz św. Antoniego namalowany przez Wojciecha Gersona 1 878r.,
- obraz św. Józefa autorstwa Szymona Buchbindera,
- obraz św. Barbary autorstwa Szymona Buchbindera,
- figura Matki Bożej Niepokalanie Poczętej, wyrzeźbionej przez A. Pruszyńskiego w 1865r.
- monstrancja mała z 1901r.,
- monstrancja duża z 1922r.,
- komoda zakrystyjna z ok. 1888r.,
- kielichy mszalne,
- relikwiarz z relikwiami św. Antoniego,
- 2 płaskorzeźby w metalu z 1864r.: „Ostatnia Wieczerza”, „Umycie nóg Apostołów”.

W Muzeum im. Antoniego hr. Ostrowskiego znajdują się obiekty związane z wyposażeniem wnętrz (pojedyncze meble, elementy wyposażenia, obrazy, lampy) oraz pamiątki związane z historią Tomaszowa. Najcenniejszym obiektem należącym do Muzeum jest obraz przedstawiający Matkę Boską z Dzieciątkiem pochodzący z I poł. XVIII wieku, namalowany na płycie miedzianej przez nieznanego artystę.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

W Skansenie rzeki Pilicy znajdują się cenne militaria z terenu Tomaszowa Mazowieckiego lub okolic związane głównie z działaniami w czasie II wojny światowej, ale także innych walk narodowo-wyzwoleńczych.

5.2.6. Stanowiska archeologiczne

Zabytkiem archeologicznym jest każdy ślad działalności człowieka znajdujący się w ziemi lub pod wodą, którego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Można wyróżnić dwa typy zabytków archeologicznych – ruchome i nieruchome. Zabytki ruchome to przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości. Z perspektywy nauki i dziedzictwa znacznie ważniejsze są jednak archeologiczne zabytki nieruchome – stanowiska archeologiczne, czyli zespoły obiektów o charakterze kultowym, grobowym, mieszkalnym lub gospodarczym, otaczający je układ warstw glebowych oraz znajdujące się w nich zabytki ruchome.

Zabytki archeologiczne zgodnie z Europejską konwencją o ochronie dziedzictwa archeologicznego, zwaną Konwencją Maltańską (podpisana na Malcie 16 stycznia 1992r.), podlegają ochronie przed całkowitym zaprzepaszczeniem możliwości ich ochrony i udokumentowania. Najbardziej zasadną formą ochrony wydaje się ochrona w kierunku większego nacisku na zachowanie stanowisk archeologicznych, a nie na badania wykopaliskowe, które są metodą niszczącą. Najważniejszym rezultatem Konwencji Maltańskiej jest zapewnienie, że żadna inwestycja nie będzie niszczyła stanowisk archeologicznych bez przeprowadzenia wcześniejszych wykopalisk ratowniczych. Skutkiem wprowadzenia w życie tej zasady stało się:

- uwzględnianie obecności stanowisk archeologicznych w ocenach oddziaływania inwestycji na środowisko,
- zwiększenie liczby wykopalisk ratowniczych i radykalne zmniejszenie liczby wykopalisk podejmowanych w celach czysto badawczych (na stanowiskach archeologicznych niezagrażonych zniszczeniem).

Na terenie miasta Tomaszowa Mazowieckiego występują liczne stanowiska archeologiczne – odnotowano i zewidencjonowano 50 stanowisk archeologicznych głównie ze śladami osadnictwa oraz cmentarzyska.

Wykaz stanowisk archeologicznych zewidencjonowanych na terenie Tomaszowa Mazowieckiego (według ewidencji wykonanej w 2007 roku w Urzędzie Miasta w Tomaszowie Mazowieckim):

L.p.	Numer w Ewidencji	Nazwa części miejscowości	Funkcja – kultura	Lokalizacja	Obszar AZP	Numer AZP	Numer w miejscowości
1.	256	Starzyce	stanowisko archeologiczne - cmentarzysko łuzyckie	Starzyce	71-57	1	1
2.	257		cmentarzysko - kultura przeworska OWR	nie ustalona	71-57	2	2

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

3.	258		ślady osady prawdopodobnie kultury łużyckiej	nie ustalona	71-57	3	3
4.	259		skarb - okres nowożytny	brak w archiwum szczegółowych wskazań lokalizacyjnych	71-57	4	4
5.	260	Starzyce	ślad osady OWR	Na podstawie archiwum brak szczegółowych wskazań lokalizacyjnych	71-57	5	5
6.	261	Starzyce	ślad osady OWR	Na podstawie archiwum brak szczegółowych wskazań lokalizacyjnych	71-57	6	6
7.	262		ślad osady - późne średniowiecze	Na podstawie archiwum brak szczegółowych wskazań lokalizacyjnych	71-57	7	7
8.	263	Cieblowice Małe	prawdopodobnie cmentarzysko kultury łużyckiej IV -V.EB.	Na podstawie archiwum brak szczegółowych wskazań lokalizacyjnych	71-57	8	1
9.	264	Podoba	osada przeworska późny LA	Borkowizna	71-57	9	8
10.	265	Ludwików	ślad osady pradziejowej epoka kamienna	Ludwików Niebieskie Źródła	71-57	10	9
11.	266		osada kultura łużycka IV-V EB	Kępa- łaki	71-57	12	11
12.	267		ślad osady: pradziejowej SCHP, mezolit ; osada przeworska OWR	KULAS	71-57	13	12
13.	268		osady: przeworska OWR, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	Kulas	71-57	14	13
14.	269		osada przeworska OWR wczesne średniowiecze	Podoba-Borkowizna	71-57	15	14
15.	270		cmentarzysko kultury przeworskiej OWR	Podoba-Borkowizna	71-57	16	15
16.	271		osada -przeworska OWR, wczesne średniowiecze	Podoba-Kulas	71-57	17	16
17.	272		osada-przeworska późny LAS	Podoba	71-57	18	17
18.	273		ślad osady przeworskiej OWR	Borkowizna	71-57	20	19
19.	274		osada przeworska późne lata OWR, wczesne średniowiecze	Borkowizna	71-57	21	20
20.	275		ślad osady pradziejowej	Borkowizna	71-57	22	21
21.	276		ślad osady pradziejowej Epoki Brązu i osada okresu nowożytnego	Cieplowice Małe	71-57	23	22

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

22.	277		śląd osady pradziejowej epoka kamienia	Cieptowice Małe	71-57	24	23
23.	278		osada kultury łużyckiej	Podoba	71-57	25	24
24.	279		osada okresu nowożytnego	Cieptowice-Kopce	71-57	26	25
25.	280		osady: III wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, okres nowożytny	Niwka	71-57	27	26
26.	281	Białobrzegi	osady: przeworska OWR, wczesne-późne średniowiecze, okres nowożytny	Białobrzegi	71-57	28	27
27.	282	Białobrzegi	osada okres nowożytny	Białobrzegi	71-57	29	28
28.	283		śląd osady pradziejowej	Kopce-Michałów	71-57	30	29
29.	284		osada okres nowożytny	brak szczegółowej lokalizacji obiektu okolice ul.Główniej	71-57	31	30
30.	285	Starzyce	osada okres nowożytny	Starzyce	71-57	32	31
31.	286		osada okres nowożytny	brak szczegółowej lokalizacji, przedłużenie ul.Orzeszkowej do trasy	71-57	33	32
32.	287		śląd osady kultury łużyckiej, osada okresu nowożytnego	ul.Zawadzka i ul.Orzeszkowa	71-57	34	33
33.	288		śląd osad: pradziejowej, łużyckiej PEB-H, osada okresu nowożytnego	brak szczegółowej lokalizacji okolice ul.Zawadzkiej	71-57	35	34
34.	289		śląd osady pradziejowej epoki kamienia i osada przeworska OWR	brak szczegółowej lokalizacji	71-57	36	35
35.	290		śląd osady KPL neolit, osady: kultury łużyckiej epoki brązu oraz przeworskiej OWR	okolice ul.Milenijnej	71-57	44	36
36.	291	Wola Wiaderno	cmentarzysko kultury łużyckiej V EB	Wola Wiaderno	72-56	3	1
37.	292	Wola Wiaderno	osada kultury łużyckiej III EB	Wola Wiaderno	72-56	4	2
38.	293	Nagórzyce	PKT osada wczesne późne średniowiecze	Nagórzyce -Babi Dół	72-56	39	3
39.	294	Nagórzyce	pkt.osady pradziejowej	Nagórzyce- Babi Dół	72-56	40	4
40.	295	Nagórzyce	osada późne średniowiecze	Nagórzyce-Pocieszna Górka	72-57	4	1
41.	296	Nagórzyce	osada późne średniowiecze okres nowożytny	Nagórzyce - Pocieszna Górka	72-57	8	2
42.	297	Brzustówka	osada przeworska OWR	Brzustówka	72-57	9	1

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

43.	298	Józefów	osady: kultury łużyckiej III EB i przeworskiej OWR	Józefów	72-57	10	1
44.	299	Józefów	osada kultury łużyckiej epoki brązu	Józefów	72-57	11	2
45.	300	Józefów	osada trzeciorzędu II EB	Józefów	72-57	12	3
46.	301	Józefów	osada kultury łużyckiej III EB	Józefów	72-57	13	4
47.	302	Józefów	osada przeworska OWR	Józefów	72-57	14	5
48.	303	Józefów	ślady osad trzeciorzędu wczesnej epoki brązu i pradziejowa LA	Józefów	72-57	15	6
49.	304	Białobrzegi	ślad osady przeworskiej OWR	Białobrzegi -Jeleń	72-57	18	1
50.	340		ślad osady łużyckiej III-VEB i przeworskiej OWR	Oś. Ludwików	71-57	11	10

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Tomaszowa Mazowieckiego dla realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego – za wytycznymi Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – ustala następujące wymogi w strefach ochrony i obserwacji archeologicznej:

- w strefie ochrony archeologicznej „W”:
 - ochronie podlegają pozostałości osadnictwa pradziejowego i średniowiecznego, jakie zlokalizowano podczas badań powierzchniowych,
 - wszelkie prace ziemne mogą być prowadzone po uprzednim wykonaniu ratowniczych wykopaliskowych badań archeologicznych,
 - obowiązuje uzgodnienie z WKZ warunków realizacji inwestycji wymagających prac ziemnych oraz uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na wykonanie tych prac;
- w strefie obserwacji archeologicznej „OW”:
 - ochronie podlega duża ilość stanowisk archeologicznych tworzących wyraźnie wyodrębniające się skupisko osadnicze o wyjątkowo dużej wartości naukowej i historycznej,
 - obowiązuje uzgodnienie z wojewódzkim konserwatorem zabytków warunków realizacji inwestycji wymagających prac ziemnych oraz uzyskanie pozwolenia WKZ na wykonanie tych prac.

Instytucją, która prowadzi badania archeologiczne na terenie miasta jest Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim im. Antoniego hr. Ostrowskiego. Pierwsze zbiory Muzeum pochodziły od mieszkańców i zostały zgromadzone w latach dwudziestych XX wieku. Większość eksponatów zaginęła w czasie II wojny światowej.

Pierwsze archeologiczne badania wykopaliskowe przeprowadzone były przez Muzeum w latach 60-tych ubiegłego wieku. Dzięki pracom badawczym przeprowadzonym na terenie dzisiejszego Zalewu Sulejowskiego, w Muzeum zorganizowany został dział archeologiczny wraz ze stałą ekspozycją. W latach 90-tych wystawa stała wzbogacona została o eksponaty pochodzące z badań wykopaliskowych cmentarzyska ciepłopalnego kultury przeworskiej w Ciebłowicach Dużych. Kolejne archeologiczne badania wykopaliskowe miały miejsce w roku 2007 i 2008. Odbywały się na terenie tzw. gródka stożkowego w Wąglanach. W 2010 roku prowadzone były badania wykopaliskowe na terenie wielokulturowego stanowiska w Tomaszowie Mazowieckim położonego w dzielnicy

Niebrów (północno-zachodnia część miasta). Podczas prac wykopaliskowych przebadano obszar o powierzchni 36 arów, na którym zlokalizowano 30 obiektów osadniczych oraz pozyskano ruchomy materiał zabytkowy w postaci 1 wyrobu krzemienno- i 167 fragmentów naczyń glinianych. Odkryte obiekty to jamy o różnych wymiarach i kształtach, zarówno w rzucie poziomym, jak i w przekroju pionowym, większość z nich można określić jako „domniemane obiekty osadnicze”.

Najciekawsze zabytki zgromadzone w Muzeum dotyczą cmentarzyska kultury przeworskiej w Cieślówicach Dużych oraz kultury pomorskiej z wczesnej epoki żelaza, pochodzące z cmentarzysk odkrytych w Mierzynie i Piaskach. Zgromadzony w dziale materiał archeologiczny prezentuje dużą różnorodność kulturową mieszkańców środkowego dorzecza Pilicy na przestrzeni dziejów.

Bardzo interesująca, stała ekspozycja archeologiczna prezentuje przemiany w obrzędzie pogrzebowym na terenie środkowego dorzecza Pilicy w okresie od poł. II tys. p.n.e. do III w. n.e.. Pokazane zostały różne formy grobów występujących na tym obszarze: w 2 poł. II tys. p.n.e. dominował obrządek pogrzebowy szkieletowy, na przełomie II i I tys. p.n.e. zwłoki zmarłych palono na przygotowanym stosie, po czym przepalone szczątki wsypywano do naczyń – popielnic lub bezpośrednio do wykopanej w ziemi jamy, popielnice często były obudowywane płytami kamiennymi tworzącymi tzw. groby skrzynkowe, na przełomie er dominowało palenie zwłok, a groby miały charakter popielnicowy lub jamowy. Charakterystyczną cechą pochówków było ich bogate wyposażenie w dary grobowe.

Dział archeologiczny Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim liczy w chwili obecnej 2713 eksponatów pochodzących z okresu od schyłkowego paleolitu po czasy nowożytnie.

5.2.7. Zabytki znajdujące się w zbiorach muzealnych i innych

W Tomaszowie Mazowieckim działa Muzeum im. Antoniego hr. Ostrowskiego (ul. POW 11/15). Muzeum powstało w 1927 roku z inicjatywy prof. Tadeusza Seweryna i grupy osób zrzeszonych w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym. Początkowo zbiory zgromadzono w Seminarium Nauczycielskim przy ul. Św. Antoniego, następnie w pierwszym lokalu przy ul. Mościckiego, od 1950 w obecnym miejscu – tj. w pałacu z 1812 roku należącym do rodziny Ostrowskich. Od 2000 roku Muzeum jest samorządową instytucją kultury o charakterze naukowo-badawczym, wystawienniczym i edukacyjnym.

Muzeum im. Antoniego hr. Ostrowskiego

W Muzeum funkcjonuje sześć działów naukowych: etnograficzny, historyczno-numizmatyczny, archeologiczny, sztuki, przyrodniczy i biblioteka. W tomaszowskim

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

Muzeum zgromadzonych jest blisko 28 tys. eksponatów. Placówka prowadzi katalog regionu, archiwum klisz, filmów, fotografii oraz materiałów pochodzących z badań terenowych.

Zabytki etnograficzne gromadzone w latach 20-tych XX w., dające początek Muzeum, zostały zniszczone podczas wojny. Zachowały się 73 zabytki, które wraz z eksponatami kultury ludowej z regionu rawskiego, brzezińskiego, opoczyńskiego i piotrkowskiego tworzą zbiór liczący ponad 8.700 eksponatów, z zakresu plastyki papierowej i obrzędowej, stroju i taktwa, obiektów gospodarstwa wiejskiego i rzemiosła.

Dział archeologiczny Muzeum liczy 2713 eksponatów pochodzących z okresu od schyłkowego paleolitu po czasy nowożytne. Do najciekawszych należą zabytki odkryte na cmentarzysku ciałopalnym kultury przeworskiej w Cieślówicach Dużych (groby wyposażone były w broń, ozdoby, przedmioty codziennego użytku, w tym naczynia gliniane) oraz zbiór zabytków kultury pomorskiej z wczesnej epoki żelaza, pochodzących z cmentarzysk odkrytych w Mierzynie i Piaskach.

W dziale historii Muzeum zgromadzonych jest prawie trzy tysiące eksponatów (w tym ok. 600 militariów). Najstarsze to archiwalia związane z działalnością Antoniego hr. Ostrowskiego, m.in. kontrakty wieczysto-dzierżawne, projekt aktu erekcyjnego dla przyszłego miasta Tomaszowa Mazowieckiego z 27 maja 1830 r. oraz odpis aktu nadania praw miejskich dla Tomaszowa Mazowieckiego sporządzony dnia 19 lipca 1830 r.. Ponadto: kolekcja fotografii (kilkaset zdjęć związanych z dwudziestowiecznymi dziejami miasta), kolekcja sztandarów, dokumentów osobistych mieszkańców miasta wystawionych w XIX i XX wieku, kolekcja afiszy ogłoszeniowych, plakatów, ulotek z okresu II Rzeczypospolitej oraz II wojny światowej. Kolekcja militariów to mundury, elementy wyposażenia żołnierskiego z I i II wojny światowej.

Dział numizmatyki zgromadził 1.138 eksponatów. Najcenniejsze to: pięć skarbów polskich i zagranicznych monet z XVII i XVIII wieku (znalezione w miejscowościach: Wiaderno, Olszowiec, Rawa Mazowiecka, Brzustówka – dzielnica Tomaszowa Maz. oraz w miejscowości nieznanej), ponadto monety rzymskie pochodzące z okresu Cesarstwa Rzymskiego (I – IV w. n. e.), zbiór XIX i XX-wiecznych banknotów polskich, rosyjskich i niemieckich, kolekcja wojskowych odznaczeń polskich, brytyjskich i radzieckich pochodzących z okresu II wojny światowej, zbiór papierów wartościowych (w tym akcje emitowane przez największe i najważniejsze fabryki tomaszowskie). Unikalnymi eksponatami są tzw. pieniądze zastępcze (asygnaty) emitowane w Tomaszowie w latach I wojny światowej.

Dział przyrodniczy liczy około 10 tys. eksponatów. Najliczniejszy jest dział entomologiczny liczący 5748 okazów dotyczących głównie fauny środkowego dorzecza Pilicy. Cenny jest zielnik zawierający 283 gatunki roślin należących do 66 rodzin oraz kolekcja jaj ptaków (liczy ponad 2 tys. jaj należących do 120 gatunków ptaków). W magazynie przechowywane są zbiory paleontologiczne – 276 skamielin oraz nieliczne okazy fauny zagranicznej.

Dział sztuki jest najmłodszym działem Muzeum. Zgromadził ponad 900 eksponatów, w tym blisko 150 dzieł malarstwa i grafiki. W zbiorach znajdują się także meble z przełomu XIX/XX w. oraz przedmioty wyposażenia wnętrz: świeczniki ścienne, kandelabry, secesyjny album ze zdjęciami, zegary, lampy naftowe. Na uwagę zasługują zbiory malarstwa. Najcenniejszy obiekt pochodzi z I poł. XVIII w. i jest nim obraz przedstawiający Matkę Boską z Dzieciątkiem namalowany na płycie miedzianej przez nieznanego autora. W dziale znajdują się obrazy z przełomu XIX/XX w. i z okresu międzywojennego, a także malarstwo współczesne.

Tomaszowskie Muzeum prowadzi działalność naukowo-badawczą z zakresu archeologii, etnografii, historii, sztuki i przyrody. Szeroko zakrojoną działalność wystawienniczą oraz bogatą w różnorodne formy działalność edukacyjną. Współpracuje

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

z muzeami, placówkami kultury, uczelniami wyższymi, szkołami, organizacjami i stowarzyszeniami.

Oryginalną atrakcją turystyczną Tomaszowa Mazowieckiego jest utworzony w 2000 roku Skansen Rzeki Pilicy. Jest to pierwsze w Polsce muzeum poświęconym rzece. Skansen, będący wspólnym przedsięwzięciem władz Tomaszowa Mazowieckiego oraz Stowarzyszenia Przyjaciół Pilicy i Nadpilicza, ma na celu popularyzowanie i zachowanie przebogatego dziedzictwa przyrodniczego, historycznego i kulturowego tej rzeki i jej dopływów. Atutem skansenu jest jego położenie w bezpośrednim sąsiedztwie Pilicy i słynnego unikatowego w skali europejskiej rezerwatu przyrody „Niebieskie Źródła”.

Skansen Rzeki Pilicy

Najbardziej rozbudowana jest ekspozycja zatytułowana „Młynarstwo wodne w dorzeczu Pilicy”. Najważniejszym jej elementem jest drewniany młyn wodny, przeniesiony wraz z całym wyposażeniem w latach 1998-2000 ze wsi Kuźnica Żerechowska, położonej nad rzeką Luciążą – największym lewym dopływem Pilicy. Wnętrze budynku zajmuje ekspozycja poświęcona tradycjom młynarstwa wodnego w dorzeczu Pilicy, w tym makiety młynów wodnych oraz mostów i parowca „Pilica” (wykonane przez Jerzego Sosnowskiego) oraz ruchome modele młynów różnego typu: wodnego, pływającego, frontowego, wiatrakokoźlaka oraz średniowiecznego młyna kieratowego (wykonane przez Jana Ekiela). Obok skansenowego młyna zostało zgromadzonych ponad 30 kamieni młyńskich pochodzących z nieistniejących już młynów z dorzecza Pilicy. Jest to największa tego typu kolekcja w Polsce.

Najcenniejszym obiektem w Skansenie jest budynek poczekalni przystanku kolejowego przeniesionego z Czarnocina w gminie Będków. Jest to jedyny obiekt zachowany na trasie dawnej Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej w stylu budownictwa szwajcarskiego i tyrolskiego, rozpowszechnionego w latach 70-tych XIX w.. Poczekalnia jest obiektem unikatowym ze względu na zachowanie konstrukcji z bogatą ornamentyką snycerską, charakterystycznym gankiem.

Do pozostałych unikatowych eksponatów skansenu należą militaria, które zostały zgromadzone w dziale „Wojenne trofea Pilicy”. Prezentowane w nim eksponaty w większości zostały wydobyte z rzeki, a pozostała część pochodzi z terenów nadpilickich. Najcenniejszym eksponatem jest eksperymentalny, opancerzony ciągnik artyleryjski Luftwaffe na podwoziu SdKfz 8, nazywany potocznie „Lufcikiem”.

W Skansenie zgromadzone są również obiekty i eksponaty pochodzące ze Spały, głównie z czasów pełniła funkcję rezydencji rosyjskich carów (np. carską toaletę, dwa ozdobne słupki z jednej z bram wjazdowych do Spały oraz dwa słupki z parkanu ogradzającego niegdyś spalską rezydencję).

Ponadto w Skansenie Rzeki Pilicy gromadzone są również eksponaty związane z tradycjami wioślarskimi i sztuknictwem ludowym na tej rzece oraz cenne archiwalia, materiały ikonograficzne, obszerną bibliotekę wydawnictw poświęconych Pilicy i Napiliczu.

Na jego terenie odtwarzane są również wydarzenia, które miały miejsce nad Pilicą, np. inscenizacje jak: „Pojmanie pilickich szmuglerów”, „Potyczka na Linii Pilicy”, „Obrona Niebieskich Źródeł”, „Forsowanie Linii Pilicy – styczeń 1945” oraz „Pilickie Verdun. Potyczka pod Inowłodzem – styczeń 1915” i inne.

5.2.9. Dziedzictwo niematerialne

W rozumieniu Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu wspomnianej wyżej Konwencji obejmuje:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu,
- spektakle i widowiska,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Na terenie miasta dziedzictwo niematerialne zostało zachowane i kultywowane. Obiektami kulturotwórczymi na terenie Tomaszowa Mazowieckiego są:

- Miejski Ośrodek Kultury,
- Miejska Biblioteka Publiczna,
- Muzeum im. Antoniego hr. Ostrowskiego,
- Dzielnicowy Ośrodek Kultury,
- Skansen rzeki Pilicy.

Biblioteka gromadzi zbiory uniwersalne, ale także regionalne oraz prowadzi zajęcia biblioteczne, organizują wystawy tematyczne, spotkania, itp. Ośrodki Kultury realizują zadania w dziedzinie wychowania, edukacji i upowszechniania kultury (współtworzenia jej wartości, promocja kultury lokalnej).

Zespoły ludowe działające w Tomaszowie, które kultywują staropolskie obrzędy i tradycje regionu to: Zespół Pieśni i Tańca Piliczanie i Zespół „Białobrzanie”. Twórców uprawiających tradycyjne dyscypliny sztuki ludowej i folkloru (np. tkactwo, wycinkarstwo, plastykę papierową, hafciarstwo, koronki i inne) skupia Stowarzyszenie Twórców Ludowych (STL). Opieką na twórcami ludowymi i promocją ich twórczości, poprzez organizację konkursów, kiermasze i wystawy, sprawuje również Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim. W zbiorach etnograficznych Muzeum zgromadzonych jest 8.600 zabytków dokumentujących i obrazujących tradycyjną kulturę ludową.

W Tomaszowie Mazowieckim działa Stowarzyszenie Amatorów Plastyków, którego dorobek artystyczny członków stowarzyszenia reprezentowany jest na licznych wystawach i plenerach oraz konkursach wojewódzkich i ogólnopolskich. Stowarzyszenie współpracuje z Muzeum oraz Miejską Biblioteką Publiczną w Tomaszowie, Muzeum w Opocznie oraz samorządami gmin sąsiednich.

Tradycje kościelne kultywowane są przez kościoły katolickie, ewangelickie oraz koła przy nich utworzone oraz przez mieszkańców Tomaszowa. Tradycje przejawiają się w dbałości o miejsca kultu religijnego, kościoły oraz cmentarze. Działający od lat Społeczny Komitet Opieki nad Grobami Zasłużonych Tomaszowian ma swój udział w odnawianiu

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

nagrobków osób zasłużonych dla miasta oraz najciekawszych grobów mających wartość zabytkową

Z obrządkami kościelnymi wiążą się uroczystości patriotyczne (organizowane w Miejscach Pamięci Narodowej, szkołach, instytucjach itp.), które zwykle posiadają oprawę religijno-patriotyczną.

5.3. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla miasta

Zabytki o najwyższym znaczeniu dla Tomaszowa Mazowieckiego to przede wszystkim obiekty znajdujące się w rejestrze zabytków oraz niektóre obiekty z „Gminnej Ewidencji Zabytków”.

Zespół kościoła parafialnego ewangelicko-augsburskiego, al. Św. Antoniego 37-39

Do zespołu należą: kościół z zielenią przykościelną, plebania, budynek gospodarczy, ogrodzenie od al. św. Antoniego i wewnętrzne ogrodzenie metalowe.

Rozpoczęcie budowy w 1896 roku, poświęcenie w 1902 r. styl budowli: neogotycki, o czystych stylowych fasadach. Ogólne założenie na planie krzyża łacińskiego z transeptem, na frontonie trzy wieże (środkowa ok. 60 m). W wieżach mieszczą się 3 stalowe dzwony oraz zegar. Kościół według koncepcji architektonicznej W. Sroki, budowany pod kierunkiem budowniczego J. Wendego.

Wewnątrz kościoła: obraz Wojciecha Gersona „Spotkanie Zmartwychwstałego z Maria Magdaleną” z 1900 r., chrzcielnica oraz 31-głosowe organy. Wokół kościoła i plebanii założono park sadząc ponad 170 drzew (w 22 gatunkach i 12 gatunkach krzewów ozdobnych) według koncepcji ogrodnika Sendera z Łodzi.

Kościół parafii protestanckiej p.w. św. Trójcy, Pl. Kościuszki 21

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

Kościół znajduje się pomiędzy kamienicami dawnego rynku (Plac Kościuszki). Wybudowany jest w stylu klasycystycznym w latach 1823-29 staraniem Antoniego Ostrowskiego.

Wewnątrz znajduje się: galeria wsparta na kolumnach, pod nią od strony południowej kruchta, do strony zachodniej i wschodniej – nawy. Wewnątrz ołtarz klasycystyczny i także organy.

Zespół pałacowy Ostrowskich

Pałac Ostrowskich zbudowany został w 1812 roku według projektu Lessla w stylu klasycystycznym. Pierwotnie był to budynek parterowy z trzypiętrową wieżą jako letnia rezydencja. W późniejszym czasie dobudowano piętro. W części parterowej urządzono kaplicę i oranżerię. Pozostałe pomieszczenia były przeznaczone do celów mieszkalnych. Na początku lat 20. obok pałacu zostały zbudowane zabudowania folwarczne, dom dla oficjalistów i stajnia. W skład zespołu wchodzi również park. Generalne remonty przechodził w latach 1898, 1929, 1969. Obecnie mieści się tu Muzeum im. Antoniego hr. Ostrowskiego.

Willa, ul. św. Antoniego 42

Willa podfabrykancka, utrzymana w stylu klasycystycznym, parterowa z facjatką. Nad wejściem głównym taras z ozdobną balustradą, wsparty na kolumnach. W dekoracji willi zastosowano bogate ornamenty rzeźbiarskie wplecione w elementy architektonicznego podziału ścian.

W chwili obecnej budynek odnowiony z zachowaniem wartości artystycznych, znajduje się w nim Urząd Stanu Cywilnego.

Bank z oficynami, ul. Mościckiego 29-31

Budynek był budowany w latach 1923-24. Budynek projektował profesor Politechniki Warszawskiej Marian Lalewicz. Budynek utrzymany w stylu akademickiego klasycyzmu z polskimi formami architektury pałacowej, a wewnątrz ozdobiono bogatymi sztukateriami. Budynek jest dwukondygnacyjny z parterową z okrągłą facjatką na linii wejścia głównego.

Budynek miał pełnić funkcję banku i tak jest do tej pory.

Jatki, ul. Rzeźnicza 4

Dawne jatki - budowla w stylu klasycystycznym, jednotraktowa, parterowa, od frontu z podcieniem arkadowym i prostym gzymsiem powyżej, dach płaski. Do lat 70. XX wieku budowla pełniła funkcję handlową, podzieloną na szereg pomieszczeń sklepowych. Następnie adaptowano ją na potrzeby kultury lokalizując w niej „Galerię pod Arkadami” (obecnie „Galeria Arkady”).

Kościół Parafialny p.w. św. Marcina Biskupa, ul. Gminna 15/19

Kościół obecny wybudowano w 1746 roku na miejscu poprzedniego również drewnianego z 1470 roku. Kościół jest drewniany o konstrukcji zrębowej, oszalowany. Kościół jest przykładem dawnego budownictwa drewnianego na obszarach puszczy nadpilickiej.

Wewnątrz kościoła znajdują się malowidła i rzeźby, głównie z XVII w. (pojedyncze egzemplarze z XVI i XVII wieku) oraz wiele okazów sztuki ludowej.

W celu zachowania tego cennego zabytku oraz ochrony wartości kulturowych dawnej wsi Białobrzegi (obecnej dzielnicy Tomaszowa) powołane zostało Stowarzyszenie Historyczno-Kulturalne „Dla Białobrzegów”.

Kościół katolicki p.w. św. Antoniego, ul. POW 2

Powstanie kościoła 1825-1929. W roku 1825 rozpoczęto i przerwano budowę kościoła, ponownie przystąpiono do budowy niewielkiej świątyni w latach 1862-64. W trzecim okresie 1888-1892 powiększono dwukrotnie dotychczasową świątynię i ostatecznie ją urządzono.

Wnętrze: górna część ołtarza- obraz św. Stanisława Wojciecha Gersona z 1878 r., ołtarz – figura ukrzyżowanego Jezusa wyrzeźbiona z kamienia szydłowieckiego przez

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

A. Pruszyńskiego w 1865 r., obrazy w ołtarzach bocznych: w tym malowane przez Szymona Buchbindera i Wojciecha Gersona, ambona z żeliwną balustradą, rzeźby w metalu z 1864 roku oraz monstrancje z 1901 (mała) i 1922 roku (duża).

Ratusz – Budynek Urzędu Miasta, ul. POW 10/16

Budynek ratusza zaprojektowany był przez warszawskiego architekta Aleksandra Ranieckiego z ozdobiony polichromią przez profesora Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Krokowie Jana Bukowskiego. Uroczyste wbudowanie kamienia węgielnego odbyło się przy udziale ówczesnego prezydenta Polski Stanisława Wojciechowskiego. Budynek wybudowano w latach 1925-1927.

Willa pofabrykancka, dawna willa M. Piescha, ul. Barlickiego 32

Wysoki budynek, dwukondygnacyjny z poddaszem użytkowym, na całej wysokości po dwóch stronach ozdobne wieżyczki i w części środkowej przez parter i piętro przechodzący wykusz.

Obecnie budynek zaniedbany, nieużytkowany.

Cmentarz żydowski ul. Ugaj-Smutna – 18 Stycznia

Cmentarz żydowski w Tomaszowie Mazowieckim został założony w 1831 roku na gruncie o powierzchni prawie 3 hektarów, podarowanym gminie wyznaniowej przez hrabiego Ostrowskiego. W latach drugiej wojny światowej cmentarz został częściowo zniszczony przez Niemców, a na jego terenie chowano Żydów zmarłych lub zamordowanych w getcie (gdzie więzionych było ponad 16 tys. Żydów). Cmentarz jest zaniedbany, porośnięty gęstymi zaroślami i drzewami. Do dziś zachowało się około dwóch tysięcy nagrobków, głównie w postaci macew, brak tu większych pomników czy grobowców. Spotyka się także nieliczne nagrobki tumbowe czy w formie złamanego pnia drzewa, co stanowi symbol tragicznie przerwanego życia. Na większości macew wyryto inskrypcje w języku hebrajskim, część nosi także polskojęzyczne epitafia. Symbolika nagrobna jest dość zróżnicowana - najczęściej spotykane to gwiazda Dawida, świeczniki, skarbonki, ręce złożone w geście błogosławieństwa, dzbany z misą, książki na grobach mężczyzn, lwy, korony.

Park im. Rodego

Park, zieleniec, o czytelnym rozkładzie alei, znajdujący się w centrum miasta.

Imię park zawdzięcza lekarzowi i działaczowi społecznemu Janowi Rode. Rode osiedlił się w Tomaszowie Mazowieckim, gdzie zapoznał się z sytuacją mieszkańców ze wszystkich warstw społecznych. W licznych pracach o tematyce medycznej i historycznej

opisał ówczesny Tomaszów. Był organizatorem i zaangażowanym działaczem społecznym, patriotycznym i niepodległościowym.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego

Diagnoza oraz ocena stanu dziedzictwa kulturowego Tomaszowa Mazowieckiego została wykonana na podstawie:

- przeprowadzenia wizji lokalnej na terenie miasta oraz uaktualnienia Gminnej Ewidencji Zabytków,
- analizy dokumentów strategicznych miasta Tomaszowa Mazowieckiego: „Lokalny Plan Rewitalizacji Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2008-2013”, „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Tomaszowa Mazowieckiego”, „Plan Rozwoju Lokalnego dla Miasta Tomaszów Mazowiecki na lata 2008-2013”,
- publikacji książkowych dotyczących miasta,
- informacji odnośnie inwestycji zrealizowanych na terenie miasta oraz projektów do realizacji w najbliższych latach.

Wśród atutów w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego na terenie Tomaszowa Mazowieckiego należy wymienić:

- walory krajobrazowe i przestrzenne miasta,
- bogatą historią regionu i miasta,
- zachowanie układu przestrzennego z czasów lokacji,
- występowanie obiektów zabytkowych w zespołach przestrzennych w powiązaniu z układem komunikacyjnym przestrzennym i historycznym układem funkcji przestrzennych,
- zachowanie zabytków związanych z wielokulturową historią Tomaszowa,
- zachowanie obiektów związanych z tradycją przemysłową miasta,
- funkcjonowanie Muzeum im. Antoniego hr. Ostrowskiego z jego działalnością gromadzenia, wystawiania, prowadzenie edukacji oraz badań naukowych na terenie Tomaszowa Mazowieckiego i okolic,
- funkcjonowanie Skansenu Rzeki Pilicy z jego działalnością gromadzenia i wystawiania, wyszukiwania zabytków związanych z terenami Nadpilicznymi oraz działalności edukacyjnej,
- zachowanie tradycyjnych świąt kościelnych wraz z obrzędowością.

Szanse:

- przeprowadzenie rewitalizacji w centrum miasta,
- prowadzenie sukcesywnych remontów obiektów zabytkowych,
- dbałość o przestrzeń publiczną (właściwe zagospodarowanie, czytelne struktury przestrzenne, kompozycja zieleni, ułatwienia dla mieszkańców, turystów, osób niepełnosprawnych, itp.),
- opracowanie planów zagospodarowania przestrzennego miasta,
- zachowanie wartościowych układów przestrzennych: ulica Mireckiego, terenów poprzemysłowych, dawna wieś Białobrzegi,
- poczucie lokalnej tożsamości mieszkańców,
- dbałość o miejsca pamięci i cmentarze grzebalne,
- aktywna działalność instytucji kultury obecnych na terenie miasta,

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

- skuteczne ubieganie się o środki zewnętrzne (m.in.: z RPO Województwa Łódzkiego, Łódzkiego Konserwatora Zabytków, itp.).

Słabości to:

- zły stan zachowania obiektów znajdujących się w Ewidencji zabytków (zwłaszcza domów, kamienic, obiektów przemysłowych),
- brak świadomości mieszkańców odnośnie konieczności zachowania tradycyjnej zabudowy i właściwego odnawiania zabytków architektonicznych,
- brak strategicznych inwestorów zewnętrznych,
- brak inwestorów zainteresowanych rewitalizacją obiektów zabytkowych.

Zagrożenia:

- zagrożenia zewnętrzne dla budowli zabytkowych: dewastacja, pożar, niewłaściwe użytkowanie lub całkowity jego brak przy równoczesnym braku zabezpieczenia obiektu, niekorzystne warunki atmosferyczne, itp.,
- brak środków na przeprowadzenie koniecznych inwestycji związanej z ochroną zabytków,
- zagrożenie sytuacją kryzysową.

7. Założenia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego”

7.1. Priorytety i kierunki opieki nad zabytkami

Celem „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2011-2014” jest poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych oraz wypracowanie rozwiązań służących ich ochronie realizowanych zarówno przez Gminę Miasto Tomaszów Mazowiecki jak i przez właścicieli obiektów. Cel ten zostanie osiągnięty poprzez:

- przeprowadzenie aktualizacji inwentaryzacji zasobów zabytkowych Tomaszowa Mazowieckiego (Gminnej Ewidencja zabytków),
- włączenie problemów i zadań ochrony zabytków do zadań strategicznych wynikających z koncepcji zagospodarowania przestrzennego miasta,
- zahamowanie procesów degradacji obiektów zabytkowych,
- właściwe zagospodarowanie zasobów zabytkowych miasta,
- podnoszenie atrakcyjności obiektów zabytkowych oraz przystosowanie ich dla potrzeb społecznych, turystycznych i inwestycyjnych,
- wspieranie inicjatyw pozyskiwania środków finansowych na ochronę zabytków,
- określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów,
- promocja dziedzictwa kulturowego,
- prowadzenie edukacji na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

Na podstawie diagnozy dziedzictwa kulturowego miasta Tomaszowa Mazowieckiego, zweryfikowanej ewidencji obiektów zabytkowych nieruchomych i archeologicznych, oceny studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta oraz innych dokumentów strategicznych sformułowano priorytety „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2011-2014”:

Cel I – Ochrona i wyeksponowanie obiektów zabytkowych oraz walorów krajobrazu kulturowego miasta

Priorytet I – Kształtowanie struktur przestrzennych miasta z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju

Działanie 1. Stworzenie systemu ochrony dziedzictwa kulturowego

Działanie 2. Działania zmierzające do uporządkowania infrastruktury technicznej, zasobów mieszkaniowych

Działanie 3. Dbłość o środowisko naturalne

Priorytet II – Przywrócenie walorów i wartości przestrzennych centrum Tomaszowa

Działanie 1. Przeprowadzenie rewitalizacji centrum historycznego miasta

Priorytet III – Zachowanie i ochrona materialnych zasobów Tomaszowa Mazowieckiego

Działanie 1. Ochrona zabytków nieruchomych

Działanie 2. Ochrona zabytków archeologicznych

Działanie 3. Ochrona zabytków ruchomych

Cel II – Prowadzenie działań zwiększających atrakcyjność zabytków i ich wykorzystania dla rozwoju społeczno-gospodarczego i promocji Tomaszowa Mazowieckiego

Priorytet IV – Badanie, dokumentacja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego miasta

Działanie 1. Stały monitoring zasobów, stanu oraz przeznaczenia obiektów wpisanych do Rejestru Zabytków i Ewidencji Zabytków z terenu Tomaszowa Mazowieckiego

Działanie 2. Prowadzenie badań naukowych i dokumentacja ich rezultatów przez instytucje powołane do zachowania dziedzictwa kulturowego

Działanie 3. Prowadzenie aktywnej edukacji w zakresie wartości kulturowych Tomaszowa Mazowieckiego wśród jego mieszkańców

Priorytet V – Współpraca instytucji, stowarzyszeń, sektora prywatnego na rzecz opieki nad zabytkami

Priorytet VI – Promocja dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystycznych oraz umożliwiająca tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Działanie 1. Wszechstronna promocja miasta

Działanie 2. Kreacja produktu turystycznego w powiązaniu z wartościami historycznymi i kulturowymi regionu

Działanie 3. Wykorzystanie zabytków dla rozwoju społeczno-gospodarczego

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

Celem niniejszego programu, opracowanego w oparciu o ewidencję zabytków, jest stworzenie wieloletniej strategii ochrony zabytków znajdujących się na terenie Tomaszowa Mazowieckiego. Program realizowany będzie w 4-letnich cyklach, optymalnymi środkami będącymi w dyspozycji Gminy - Miasto Tomaszów Mazowiecki: prawnymi (zapisami odnośnie ochrony zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego) i finansowymi (przeznaczenie środków z budżetu Urzędu Miasta na ochronę zabytków, pozyskiwanie środków zewnętrznych).

7.2. Formy opieki nad zabytkami

7.2.1. Rozpoznanie

Rozpoznanie substancji zabytkowej na terenie Tomaszowa Mazowieckiego jest procesem ciągłym. Ze względu na znaczne zniszczenie, całkowitą ruinę lub też odnowienie bez zachowania zabytkowego charakteru obiektów – głównie kamienic, domów mieszkalnych oraz obiektów pofabrycznych – na terenie Tomaszowa Mazowieckiego należy poddawać systematycznej weryfikacji Gminną Ewidencję Zabytków.

Zgodnie z przepisami ustawy podstawowe znaczenie ma Wojewódzka Ewidencja Zabytków, która jest prowadzona przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a tworzą ją karty ewidencyjne zabytków nieruchomości, ruchomych i archeologicznych znajdujących się na terenie województwa. Gminną ewidencję zabytków, utworzoną na podstawie ewidencji wojewódzkiej, tworzą karty adresowe zabytków nieruchomości zawierające podstawowe dane dotyczące miejsca usytuowania zabytku i jego właściciela oraz zdjęcie zabytku.

Gminną ewidencję zabytków dla Tomaszowa Mazowieckiego stworzono w 2007 roku w Biurze Architekta Miasta. Przed przystąpieniem do opracowania niniejszego Programu została ona wnikliwie przeanalizowana pod kątem stanu technicznego zamieszczonych w niej obiektów, konieczności wpisania nowych obiektów, itp..

W Gminnej ewidencji nie znajdują się obiekty należące do światowego Dziedzictwa UNESCO, uznane za pomniki historii oraz obszary parku kulturowego. Znajdują się obiekty z Rejestru zabytków i obiekty szczególnie wartościowe. Miasto Tomaszów Mazowiecki wystąpiło do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi z wnioskami o wpisanie do Rejestru Zabytków nieruchomości Województwa Łódzkiego obiektów, dla których w Ewidencji zostały sporządzone karty adresowe:

- obiektu willa fabrykancka przy ul. Warszawskiej nr 103A (obecnie przedszkole), który pochodzi z końca XIXw. i należał do zespołu dawnej fabryki włókien D. Bersteina,
- obiektu willa fabrykancka przy ul. Konstytucji 3-go Maja 36 (obecnie przedszkole), powstały w końcu XIX w. Należał do zespołu dawnej fabryki włókien Landsberga.

Ponadto z konserwatorskiego punktu widzenia cennymi i wartymi dla zachowania obszarami na terenie miasta są: tereny przemysłowe na południowym brzegu Wolbórki (obecnie tereny ulegające rozdrobnieniu, nie posiadające planu rewitalizacji), domy tkaczy przy ulicy Mireckiego (dawne domy o unikalnym charakterze, obecnie niezagospodarowane, ulegające zniszczeniu) oraz dzielnica Białobrzegi (warta zachowania ze względu na kulturowy układ wiejski).

7.2.2. Konserwacja

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

Konserwacja zabytków to zespół stałych i systematycznych działań mających na celu utrzymanie obiektu zabytkowego w dobrym stanie technicznym. Konserwacja zabytków kieruje się dwoma fundamentalnymi zasadami:

- zasadą minimalnej interwencji polegającej na zastosowaniu jak najskromniejszych środków, które mają wpływ na istniejącą tkankę zabytkową,
- zasadą odwracalności interwencji polegającą na tym, że zawsze winna istnieć możliwość zlikwidowania skutków zabiegu konserwatorskiego, gdyby zaistniała potrzeba powrotu do stanu sprzed interwencji.

Konserwację przeprowadza się po dokładnym zinventaryzowaniu obiektu, które ma na celu ustalenie stanu dzieła, obiektu oraz zakresu prac koniecznych do przeprowadzenia i wybraniu odpowiedniej metody konserwacji.

Konserwacja ma zawsze charakter zachowawczy, bez uzupełniania brakujących fragmentów zabytku. W przypadku konieczności uzupełnienia brakującej tkanki zabytkowej, zabieg konserwatorski poszerza się o rekonstrukcję, czyli całość interwencji ma charakter restauracji obiektu. W zabiegach restauratorskich dopuszcza się rekonstrukcje pod warunkiem, iż po interwencji istnieje możliwość stosunkowo łatwej identyfikacji elementów dodanych do zabytkowej tkanki. W wielu przypadkach konserwacja zabytków zaleca uzupełnianie brakującej tkanki zabytkowej współczesną formą zharmonizowaną z charakterem zabytku w wymiarze estetycznym i materiałowym.

Podstawowym priorytetem w zakresie ochrony konserwatorskiej zabytków archeologicznych jest „nie niszczyć bez potrzeby” – postulowane jest zachowanie najcenniejszych, największych skupisk stanowisk archeologicznych w stanie nie naruszonym, w miejscu ich pierwotnego występowania. Przyszłe pokolenia, które mogą dysponować lepszymi, mniej inwazyjnymi metodami badawczymi i w ten sposób lepiej poznać i obcować z autentycznymi śladami przeszłości.

Na terenie Tomaszowa Mazowieckiego są obiekty, o których stan techniczny należy zadbać, ponieważ stanowią wartościowe dziedzictwo kulturalne. Niektóre prace mogą przeprowadzać sami właściciele obiektów i na ich bazie tworzyć nową wartość. Do niektórych działań potrzebne byłoby wsparcie gminy, dotacja zewnętrzna lub znalezienie inwestora. Najbardziej narażone są na zniszczenie obiekty pofabryczne, które w chwili obecnej w większości są niezagospodarowane, ulegają rozdrobnieniu własności lub są niewłaściwie użytkowane.

Od chwili sporządzenia Gminnej ewidencji zabytków znacznie ożywiły się działania renowacyjne na obiektach zabytkowych i tych należących do Gminy Miasto Tomaszów Mazowiecki czy instytucji, i tych należących do mieszkańców czy wspólnot. Ponadto należy zauważyć, że większość restaurowanych budynków odnawiana jest zgodnie z zasadami konserwacji, dostosowując obiekty do potrzeb mieszkańców czy instytucji. Nadal widoczne są jednak zaszłości, brak remontów, niszczenie obiektów, brak dbałości.

Działania Urzędu Miasta – w tym przeprowadzenie działań rewitalizacyjnych w historycznym centrum Tomaszowa Mazowieckiego – zmierzają do ochrony i opieki nad zabytkami oraz stworzeniu atrakcyjnych terenów w centrum w powiązaniu z nowoczesną, funkcjonalną infrastrukturą techniczną i terenami zielonymi.

Prace konserwacyjne nieruchomości zabytkowych na terenie Tomaszowa Mazowieckiego należą do zakresu obowiązków właścicieli zarządzających danymi obiektami. Właściciele obiektów zabytkowych (głównie prywatni), pragnący przeprowadzić renowację, powinni zgłosić się do Biura Architekta Miasta w Urzędzie Miasta, gdzie zdobędą wszelkie potrzebne informacje odnośnie obiektu i wskazanie drogi postępowania przy jego właściwie przeprowadzonym remoncie.

Według ustaw obowiązujących w Polsce, dotyczących ochrony zabytków oraz prawa budowlanego, właściciel obiektu zabytkowego przewidzianego do konserwacji, odbudowy itp., powinien dysponować m.in. następującymi dokumentami:

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

- potwierdzoną decyzją wpisu obiektu do rejestru zabytków lub do Gminnej ewidencji zabytków,
- potwierdzonym dowodem prawa własności do obiektu,
- decyzją właściwego organu ochrony zabytków zezwalającą na przeprowadzenie prac,
- projektem budowlanym,
- pozwoleniem na budowę lub zgłoszeniem robót budowlanych,.

Pozwolenie od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich itp. obejmuje: dane o zabytku, dane wnioskodawcy, zakres prac – przywołanie programu prac konserwatorskich, termin realizacji, wskazanie wykonawcy, nadzór konserwatorski. Pozwolenie to nie zwalnia z obowiązku ubiegania się o pozwolenie na budowę albo zgłoszenie.

Robotami budowlanymi przy zabytkach nieruchomości mogą kierować jedynie osoby, które posiadają odpowiednie uprawnienia budowlane (zgodnie z Prawem budowlanym) oraz odbyły minimum 2-letnią praktykę zawodową przy obiekcie zabytkowym. Roboty budowlane po uzyskaniu zezwoleń przebiegają w takiej samej formie jak prace przy innych obiektach budowlanych, tj. wymagają prowadzenie dziennika budowy, posiadania harmonogramu działań, zgodnego z prawem oddania obiektu do użytku i odbioru robót budowlanych.

7.2.3. Rewaloryzacja i rewitalizacja

Rewaloryzacja zabytków dotyczy poszczególnych obiektów, które mogą być do pewnego stopnia przekształcane w takim zakresie, by dostosować je do współczesnych wymogów życia i aktualnych funkcji, tak by nie utraciły swych wartości zabytkowych i estetycznych.

Rewitalizacja oznacza w sensie dosłownym „przywrócenie do życia” i jest pojęciem stosowanym najczęściej w odniesieniu do obszaru zurbanizowanego (np. części miasta lub zespołu obiektów budowlanych), który w wyniku przemian gospodarczych, społecznych, ekonomicznych i innych, utracił całkowicie lub częściowo swoją pierwotną funkcję i przeznaczenie. Pojęcie rewitalizacji odnosi się do kompleksowego procesu odnowy wyznaczonego terenu, znalezieniu dla niego nowego zastosowania i doprowadzenie do stanu, w którym zmieni swoją funkcję. Celem jest przywrócenie miastu, często bardzo atrakcyjnych, ale zaniedbanych budynków lub całych dzielnic. Prawidłowo przeprowadzony proces rewitalizacji niesie korzyści zarówno dla inwestora, jak i dla lokalnej społeczności poprzez stworzenie nowych miejsc pracy, a także polepszenie jakości przestrzeni publicznej.

Rewitalizacja zawiera w sobie wiele innych pojęć:

- remont – przywrócenie takiego stanu (np. budynku), jaki istniał na początku poprzedniego cyklu jego eksploatacji,
- modernizacja – to remonty, które zostały uzupełnione o wprowadzanie nowych, lepszych, sprawniejszych, podnoszących komfort elementów wyposażenia,
- przebudowa – dostosowanie, poprzez dokonanie przebudowy obiektu do pełnienia nowych funkcji lub poprawy jego funkcjonalności,

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

- konserwacja – przeprowadzenie szeregu napraw i zabezpieczeń w obiektach już istniejących, zabezpieczenie ich przed niszczeniem i umożliwienie dalszego funkcjonowania,
- rewaloryzacja – odnosi się do przywrócenia wartości (poprzez remont lub modernizację) obiektów o szczególnej wartości, np. zabytkowych. Działanie to ma na celu dodatkowo wyeksponowanie wartości zabytkowych lub kulturowych architektury, często wymaga dodatkowych prac badawczych,
- rehabilitacja – oznacza „przywrócenie do sprawności”, czyli usunięcie defektów, niepożądanych dysfunkcji na terenach istniejących, nie zmieniając ich pierwotnie wskazanych funkcji (np. zrehabilitowany teren przemysłowy pozostaje nadal terenem przemysłowym).

Dla Tomaszowa Mazowieckiego został sporządzony „Lokalny Program Rewitalizacji”, który wyznacza zakres obszaru oraz precyzuje konkretne zadania inwestycyjne i organizacyjne dla realizacji podjętych celów. Program obejmuje jednak tylko tereny oraz obiekty należące do Gminy, nie obejmuje obiektów innych właścicieli, co nie przyczynia się do kompleksowej rewitalizacji centrum miasta.

7.2.4. Edukacja

Zabytki należą do podstawowych dóbr kształtujących tożsamość narodową i regionalną. Ich walory i wartość decydują o konkurencyjności przestrzeni, wzmacniają różnorodne działania gospodarcze i przyczyniają się do rozwoju regionu. Zadbane, dobrze eksponowane zabytki stanowią wartość ekonomiczną cenioną przez społeczeństwo. Znaczenie zabytków oraz dziedzictwa kulturalnego, niematerialnego jest ważnym elementem budowania tożsamości regionalnej – emocjonalnego związku mieszkańca z regionem, gminą, miejscowością.

Działania edukacyjne powinny być skierowane do trzech grup docelowych:

- specjalistów związanych zawodowo z ochroną zabytków,
- właścicieli i zarządców obiektów,
- społeczeństwa.

Działania edukacyjne skierowane do specjalistów prowadzi przede wszystkim Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków (KOBiDZ), Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków. Działania dla tej grupy skupiają się na rozpowszechnianiu nowoczesnych standardów działań konserwatorskich oraz wymianie informacji i doświadczeń w zakresie ochrony zabytków, zarządzania dziedzictwem archeologicznym, przeciwdziałania nielegalnemu obrotowi dobrami kultury.

Działania edukacyjne dla właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych powinny się skupiać na popularyzowaniu wiedzy z zakresu norm prawa i standardów opieki nad zabytkami, potencjału społeczno-ekonomicznego dziedzictwa kulturowego, roli zabytków w zrównoważonym rozwoju. Dla właścicieli jest jednak najważniejsza informacja na temat możliwości pozyskania środków z funduszy krajowych i zagranicznych na konserwację zabytków.

Celem działań edukacyjnych skierowanych do społeczeństwa jest poszerzenie wiedzy o dziedzictwie kulturowym oraz zbudowanie emocjonalnej więzi – zwiększenie obywatelskiej odpowiedzialności za stan zabytków.

Edukacja w zakresie podniesienia świadomości na temat konieczności zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego będzie prowadzona poprzez:

- upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa w systemie edukacji przedszkolnej i szkolnej,

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

- wspieranie finansowe przez Urząd Miasta placówek edukacyjnych, bibliotecznych w tworzeniu zbiorów regionalnych (np. publikacji, zachowanych pamiątek po sławnych osobach, tworzenia miejsc pamięci, izb, itp.),
- wspieranie finansowe przez Urząd Miasta placówek kultury w działalności wystawienniczej i kulturotwórczej
- organizowanie i wspieranie finansowe przez Urząd Miasta realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych związanych z miastem, regionem,
- wydawanie i wspieranie finansowe przez Urząd Miasta wydawania publikacji (w tym: folderów promocyjnych, monografii, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy,
- dbałość o Miejsca Pamięci Narodowej,
- popularyzacja dobrych praktyk konserwatorskich, w odniesieniu głównie do budynków mieszkalnych będących własnością prywatną.

7.2.5. Promocja

Podstawą promocji jest stała i wszechstronna informacja przekazywana w sposób atrakcyjny, czytelny.

Promocją w Urzędzie Miasta w Tomaszowie Mazowieckim zajmuje się Wydział Rozwoju, Strategii i Promocji Miasta.

Promocja może odbywać się poprzez:

- stworzenie atrakcyjnej strony internetowej dla mieszkańców, turystów, inwestorów promującej walory miasta,
- promowanie miasta na branżowych portalach i stronach internetowych,
- wydanie folderów promocyjnych,
- wydanie monografii,
- organizowanie konkursów tematycznych,
- warsztaty i plenery przyciągające różne grupy wiekowe i różne środowiska,
- organizacja imprez plenerowych kulturalnych, naukowych i innych,
- uczestniczenie w targach turystycznych i imprezach organizowanych w regionie z ofertą promocyjną miasta.

7.3. Zadania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego”

Zadania z zakresu opieki nad zabytkami leżą w kompetencji:

- wydziałów Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim (w zakresie określonym w Regulaminie Organizacyjnym Urzędu Miasta):
 - Wydziału Inżyniera Miasta,
 - Wydziału Gospodarki Nieruchomościami,
 - Wydziału Edukacji,
 - Wydziału Kultury, Sportu i Rekreacji
 - Wydziału Rozwoju, Strategii i Promocji Miasta
oraz
 - Biura Architekta Miasta,
 - Biuro Pełnomocnika ds. Rewitalizacji,
 - Pełnomocnika ds. Współpracy z Organizacjami Pozarządowymi,
- właścicieli obiektów,

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

- jednostek organizacyjnych Urzędu Miasta i instytucji społecznych z terenu miasta.

Zadania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2011-2014” w ujęciu celów, priorytetów i działań:

Cel I – Ochrona i wyeksponowanie obiektów zabytkowych oraz walorów krajobrazu kulturowego miasta			
Priorytet	Działanie	Zadania	Osiągnięte efekty
Priorytet I – Kształtowanie struktur przestrzennych miasta z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju	Działanie 1. Stworzenie systemu ochrony dziedzictwa kulturowego	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zapewnienie warunków prawnych i organizacyjnych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie 2. Zapisy odnośnie obiektów zabytkowych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz w innych dokumentach strategicznych dla miasta 3. Konsekwentne przestrzeganie planów zagospodarowania przestrzennego dla ochrony walorów krajobrazowych i zabytkowego układu przestrzennego, a także lokalizacji stanowisk archeologicznych 4. Współpraca z rządowymi służbami ochrony zabytków 5. Stworzenie zasad partnerstwa publiczno-prywatnego mającego na celu ochronę zabytków i wartości kulturowych miasta 6. Zmiana zapisów zagospodarowania przestrzennego w stosunku do fragmentu ul. Mireckiego – ujęcie w strefie ochrony konserwatorskiej „A” 7. Stworzenie programu rewitalizacji terenów przemysłowych w centrum miasta zapobiegające rozdrobnieniu własności uniemożliwiającej zachowanie cennych 	<ul style="list-style-type: none"> - powstrzymanie przed degradacją obszarów i obiektów o najwyższych wartościach - utrzymanie zróżnicowanego krajobrazu kulturowego miasta

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO NA LATA 2011-2014

		<p>obiektów</p> <p>8. Stworzenie programu ochrony dzielnicy Białobrzegi zapobiegającego zatraceniu cennych wartości kulturowych tego miejsca</p>	
	<p>Działanie 2. Działania zmierzające do uporządkowania infrastruktury technicznej, zasobów mieszkaniowych</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Uporządkowanie gospodarki przestrzennej miasta (ewidencja zasobów działek budowlanych, terenów inwestycyjnych itp.) 2. Uporządkowanie zasobów mieszkaniowych 3. Rozwój infrastruktury technicznej dostosowanej do potrzeb mieszkańców 4. Rewaloryzacja mieszkań i przestrzeni zabudowy mieszkaniowej (w tym: planowana systematyczna modernizacja budynków w zasobach Gminy Miasto Tomaszów Mazowiecki) 5. Inwestycje w infrastrukturę drogową, w tym chodniki i ścieżki rowerowe 6. Rozwój bazy kulturalno-oświatowej dla mieszkańców (w tym: w szczególności dla dzieci i młodzieży) 7. Poprawa bezpieczeństwa przeciwpożarowego oraz przeciwpowodziowego 8. Poprawa bezpieczeństwa publicznego (monitoring, oświetlenie ulic, właściwe oznakowanie drogowe) 9. Likwidacja barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych w przestrzeni miejskiej i budynkach użyteczności publicznej 10. Przygotowanie terenów pod inwestycje 	<p>- dostosowanie infrastruktury technicznej do potrzeb mieszkańców, inwestorów, do wymogów nowoczesnych technologii i ochrony środowiska</p>
	<p>Działanie 3. Dbłość o środowisko naturalne</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wspieranie racjonalnych remontów obiektów zabytkowych i przestrzeni miejskiej z uwzględnieniem zasad ochrony środowiska 	<p>- wzrost jakości środowiska naturalnego</p> <p>- dbłość o tereny zielone</p>

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO NA LATA 2011-2014

		<p>i energooszczędności</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. Rozbudowa infrastruktury technicznej chroniącej środowisko naturalne 3. Renowacja parków i tworzenie zieleńców na terenie miasta 4. Wspieranie ochrony i właściwego zagospodarowania (w tym: udostępnienia dla rozwoju ruchu turystycznego) rezerwatu „Niebieskie Źródła” 5. Kontynuowanie działalności „Skansenu Rzeki Pilicy” w zakresie dokumentowania historii, tradycji regionu i walorów przyrodniczych doliny Pilicy 6. Monitorowanie stanu środowiska naturalnego 	<p>- wykorzystanie walorów środowiska do rozwoju miasta</p>
<p>Priorytet II – Przywrócenie walorów i wartości przestrzennych centrum Tomaszowa</p>	<p>Działanie 1. Przeprowadzenie rewitalizacji centrum historycznego miasta</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Realizacja zadań w ramach podprojektu I. „Salon Miasta”: przebudowa schodów przy ul. Rzeźniczej i ul. Przeskok, przebudowa płyty Placu Kościuszki 2. Realizacja zadań w ramach podprojektu II. „Tomaszów - Miasto otwarte”: budowa ulicy Bibliotecznej (robocza nazwa), adaptacja budynku przemysłowego na potrzeby Miejskiego Centrum Informatyczno-Bibliotecznego, 3. Realizacja zadań w ramach podprojektu III. „Kinoteatr Włókniarz”; zagospodarowanie terenu łączącego Miejskie Centrum Informatyczno-Biblioteczne z Kinoteatrem oraz renowacja budynku Kinoteatru wraz z przebudową Sali widowiskowej 4. Realizacja zadań w ramach podprojektu IV. „Miasto nad rzeką”: budowa kładki piesz- 	<p>- przeprowadzenie rewitalizacji i osiągnięcie celów przestrzennych, społecznych, gospodarczych</p> <p>- powstrzymanie przed degradacją najbardziej wartościowych części miasta</p>

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO NA LATA 2011-2014

		<p>rowerowej nad rzeką Wolbórką, przebudowa południowej strony parku „Bulwary”</p> <p>5. Realizacja zadań w ramach podprojektu V. „Pasaż północny”: renowacja kamienicy narożnej przy ul. Kościuszki 24/24A wraz z dziedzińcem</p> <p>6. Realizacja zadań w ramach podprojektu VI. „Ulica Nowomurarska”: budowa ulicy Nowomurarskiej (robocza nazwa)</p> <p>7. Realizacja zadań w ramach podprojektu VII. „Ulica Bulwary”: budowa ulicy Bulwary (robocza nazwa)</p> <p>8. Realizacja zadań w ramach podprojektu VIII. „Ulica zachodnia ”: budowa ulicy Zachodniej (robocza nazwa)</p> <p>9. Realizacja zadań w ramach podprojektu IX. „Generator Marzeń”: adaptacja budynku na pl. Kościuszki na centrum dialogu społecznego</p> <p>10. Prowadzenie monitoringu, konsultacji społecznych i rozliczeń realizacji zadań wynikających z planu rewitalizacji</p>	
Priorytet III – Zachowanie i ochrona materialnych zasobów Tomaszowa Mazowieckiego	Działanie 1. Ochrona zabytków nieruchomych	<p>1. Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością Gminy - Miasto Tomaszów Mazowiecki</p> <p>2. Prowadzenie bieżących prac konserwatorskich i porządkowych na terenach przy obiektach zabytkowych</p> <p>3. Nawiązanie w nowych realizacjach budowlanych do lokalnych tradycji kształtowania zabudowy</p> <p>4. Informowanie właścicieli budynków będących</p>	- zachowanie zabytkowej tkanki architektonicznej: willi, pałaców pofabrykanckich, kamienic i obiektów pofabrycznych - zachowanie zabytkowego układu urbanistycznego

		<p>objektami zabytkowymi o przysługujących im prawach i konieczności wypełniania obowiązków, formach dofinansowania remontów itp.</p> <ol style="list-style-type: none">9. Likwidacja samowoli budowlanej w odniesieniu do obiektów zabytkowych5. Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą6. Zachęcanie sektora prywatnego do zagospodarowywania obiektów zabytkowych7. Zagospodarowanie i renowacja parków na terenie miasta8. Zagospodarowanie obszarów cmentarzy w mieście9. Zachowanie wartościowej zabudowy budynków pofabrycznych10. Zachowanie wartościowych budynków mieszkalnych tzw. domów tkaczy na fragmencie ulicy Mireckiego11. Zagospodarowanie terenu i konserwacja, renowacja obiektów na terenie „Skansenu Rzeki Pilicy”12. Modernizacja budynku Muzeum im. A. hr. Ostrowskiego (remont dachu, remont budynku postajennego)13. Kontynuacja renowacji parku przy Muzeum im. Ostrowskiego14. Modernizacja wejścia do budynku Sanepidu (ul. św. Antoniego 24)15. Pomoc finansowa Urzędu Miasta dla organizacji pozarządowych w celu odnowy obiektów zabytkowych na terenie miasta,	
--	--	---	--

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO NA LATA 2011-2014

		w tym dla: Stowarzyszenia Historyczno-Kulturalnego „Dla Białobrzegów” oraz Społecznego Komitetu Opieki nad Grobami Zasłużonych Tomaszowian	
	Działanie 2. Ochrona zabytków archeologicznych	<ol style="list-style-type: none"> 1. Prowadzenie rozpoznania, ewidencji i dokumentacji zabytków archeologicznych na terenie miasta 2. Wpisanie zaleceń o ochronie zabytków archeologicznych w planach zagospodarowania przestrzennego dla Tomaszowa Mazowieckiego i kontrola tychże zaleceń 3. Zabieganie o zachowanie zabytków archeologicznych w formie zabezpieczonych stanowisk archeologicznych najbardziej wartościowych zespołów stanowisk 4. Wprowadzenie zasady nie niszczenia stanowisk archeologicznych bez wyraźnej konieczności, a w przypadku jej wystąpienia bez wcześniejszego przeprowadzenia wykopalisk ratowniczych 	- zachowanie dziedzictwa archeologicznego na terenie miasta
	Działanie 3. Ochrona zabytków ruchomych	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ewidencjonowanie i dokumentacja dla potrzeb służb miejskich i właścicieli obiektów zabytkowych elementów wyposażenia wnętrz i innych cennych ruchomości 2. Udostępnianie zabytków do naukowego badania i dokumentowania 3. Ochrona zabytków ludowych: rzemiosła ludowego, strojów, dekoracji itp. 4. Pozyskiwanie nowych eksponatów do jednostek muzealnych na terenie miasta 	- zachowanie dziedzictwa materialnego, w tym sztuki ludowej

Cel II – Prowadzenie działań zwiększających atrakcyjność zabytków i ich wykorzystania dla rozwoju społeczno-gospodarczego i promocji Tomaszowa Mazowieckiego			
Priorytet	Działanie	Zadania	Osiągnięte efekty
Priorytet IV – Badanie, dokumentacja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego miasta	Działanie 1. Stały monitoring zasobów, stanu oraz przeznaczenia obiektów wpisanych do Rejestru Zabytków i Ewidencji Zabytków z terenu Tomaszowa Mazowieckiego	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kontrola stanu zachowania i przeznaczenia obiektów znajdujących się w Ewidencji zabytków 2. Weryfikowanie Ewidencji zabytków 3. Analizowanie konieczności wpisu do Rejestru Zabytków Województwa Łódzkiego danego obiektu i występowanie o niego do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków 4. Wykonanie prac monograficznych dla znaczących obiektów zabytkowych z terenu miasta 	- niedopuszczenie do degradacji cennych obiektów
	Działanie 2. Prowadzenie badań naukowych i dokumentacja ich rezultatów przez instytucje powołane do zachowania dziedzictwa kulturowego	<ol style="list-style-type: none"> 1. Badanie zabytków archeologicznych nowoczesnymi, nieinwazyjnymi metodami oraz upowszechnianie wyników przeprowadzonych badań archeologicznych 2. Wspieranie finansowe przez Urząd Miasta instytucji z terenu Tomaszowa Mazowieckiego w ich działaniach naukowych, badawczych, wystawienniczych itp. 	- udokumentowanie wszelkich aspektów dziedzictwa kulturowego Tomaszowa Mazowieckiego
	Działanie 3. Prowadzenie aktywnej edukacji w zakresie wartości kulturowych Tomaszowa Mazowieckiego wśród jego mieszkańców	<ol style="list-style-type: none"> 1. Informowanie społeczeństwa o bieżących wydarzeniach związanych z problematyką ochrony dziedzictwa kulturowego 2. Włączanie, poprzez media, społeczności lokalnej i turystów do różnorodnych inicjatyw w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego 3. Propagowanie, promowanie i popularyzacja działań wspierających opiekę nad zabytkami - społeczni opiekunowie zabytków 	- świadome, wyedukowane i dumne ze swej historii i kultury społeczeństwo Tomaszowa Mazowieckiego

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO NA LATA 2011-2014

		<ol style="list-style-type: none"> 4. Obchodzenie Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków (18 kwietnia) 5. Organizowanie dla dzieci i młodzieży wycieczek pieszych po Tomaszowie Mazowieckim mających na celu zwiedzanie obiektów zabytkowych, przybliżanie zagadnień związanych z historią miasta i ochrony jego dziedzictwa 6. Organizowanie konkursów, turniejów, wykładów, lekcji muzealnych, bibliotecznych i innych działań skierowanych do dzieci i młodzieży w celu rozpowszechniania wartości kulturowych Tomaszowa Mazowieckiego 	
<p>Priorytet V – Współpraca instytucji, stowarzyszeń, sektora prywatnego na rzecz opieki nad zabytkami</p>		<ol style="list-style-type: none"> 1. Ustalenie zasad współpracy instytucji, stowarzyszeń, sektora prywatnego na rzecz opieki nad zabytkami na terenie miasta 2. Inicjowania i koordynacja współpracy z gminami powiatu, województwa i kraju oraz z regionami zagranicznymi 3. Współpraca ze stowarzyszeniami działającymi w Unii Europejskiej 4. Wspieranie działań Muzeum i Skansenu Rzeki Pilicy w kontaktach z uczelniami wyższymi, instytucjami naukowymi itp. 5. Wsparcie dla Stowarzyszenia Historyczno-Kulturalnego „Dla Białobrzegów” w celu przeprowadzenie renowacji kościoła św. Marcina w Białobrzegach 6. Wspieranie Społecznego Komitetu Opieki nad Grobami Zasłużonych Tomaszowian 	<p>- nawiązanie owocnej współpracy na rzecz opieki nad zabytkami</p>

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO NA LATA 2011-2014

<p>Priorytet VI – Promocja dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystycznych oraz umożliwiającą tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami</p>	<p>Działanie 1. Wszechstronna promocja miasta</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kreowanie wizerunku miasta z bogatą tradycją, zadbanego, przyjaznego, atrakcyjnego do zamieszkania i inwestowania. 2. Zwiększenia wiedzy o mieście, regionie w kraju i za granicą 3. Wzmocnienie poczucia tożsamości mieszkańców miasta 4. Współpraca z samorządem powiatowym, sąsiednimi gminami i miastami w organizacji efektywnych form promocji regionu 5. Upowszechnianie wiedzy o zabytkach i dziedzictwie miasta: wydawanie i wspieranie wydawania publikacji (w tym: folderów promocyjnych, monografii, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego Tomaszowa oraz udostępnianie wiedzy o jego zabytkach na stronie internetowej, opracowanie mapy zabytków miasta. 6. Wspieranie zespołów ludowych, obrzędowych, kapel i kół a także szkół, bibliotek, ośrodków kultury w kultywowaniu tradycji regionalnej 7. Wspieranie Muzeum oraz Skansenu Rzeki Pilicy w działalności promocyjnej, organizacji imprez itp. 8. Przygotowanie i uczestnictwo a imprezach wystawienniczych 9. Promocja miasta na Portalu Turystyczno-Krajoznawczym Województwa Łódzkiego oraz innych branżowych stronach internetowych 10. Podejmowanie starań wszystkich właścicieli 	<p>- wykreowanie wizerunku atrakcyjnego miasta, przyjaznego dla mieszkańców, turystów i inwestorów</p>
--	---	---	--

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO NA LATA 2011-2014

		<p>obiektów zabytkowych o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków</p>	
	<p>Działanie 2. Kreacja produktu turystycznego w powiązaniu z wartościami historycznymi i kulturowymi regionu</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wykreowanie produktu turystycznego Tomaszowa Mazowieckiego na bazie regionalnych wartości kulturowych i historycznych 2. Oznakowanie atrakcji turystycznych w mieście 3. Umożliwienie właścicielom obiektów zabytkowych ubieganie się o wsparcie na odnowę lub dostosowanie obiektu do nowych funkcji, np. turystycznych (określenie zasad kontaktu w właścicielom obiektu zabytkowego w rozdziale 7.2.2. Konserwacja niniejszego opracowania) 4. Tworzenie oferty turystycznej przy wykorzystaniu walorów kulturowych i przyrodniczych miasta i jego otoczenia 5. Stworzenie i udostępnienie komputerowej bazy danych o zabytkach miasta 6. Przeznaczenie obiektów zabytkowych będących w posiadaniu samorządu na cele obsługi ruchu turystycznego 7. Wyznaczenie tras turystycznych – pieszych i rowerowych poprzez najbardziej atrakcyjne obszary miasta i jego okolic 8. Wydanie atrakcyjnego przewodnika turystycznego po Tomaszowie Mazowieckim i okolicach 	<p>- wykreowanie rozpoznawalnego produktu turystycznego Tomaszowa Mazowieckiego</p>
	<p>Działanie 3. Wykorzystanie zabytków dla rozwoju społeczno-gospodarczego</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Podniesienie poziomu wykształcenia pracowników samorządowych zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego miasta 	<p>- utworzenie nowych miejsc pracy związanych z opieką i ochroną zabytków</p>

		<ol style="list-style-type: none">2. Umożliwienie szkoleń dla pracowników muzealnych3. Tworzenie miejsc pracy związanych z opieką i ochroną nad zabytkami4. Wpieranie utrzymania i reaktywacja na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów związanych z historią regionu	
--	--	---	--

7.4. Instrumenty realizacji Programu

Założeniem „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego” jest wspólne działanie Władz Gminy – Miasto Tomaszów Mazowiecki, jego jednostek organizacyjnych, właścicieli i zarządców obiektów, parafii, organizacji pozarządowych i stowarzyszeń.

Instrumentarium służące realizacji niniejszego programu wynika z obowiązujących przepisów prawnych i opartych na nich działaniach w ramach finansów publicznych i instrumentów prawno-ekonomicznych.

W imieniu Gminy - Miasto Tomaszów Mazowiecki zadania będą wykonywane przez Urząd Miasta oraz jednostki organizacyjne (szkoły, instytucje kultury i inne) w ramach zadań własnych, poprzez istniejące i planowane instrumenty:

- instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych dokumenty:
 - dokumenty wydawane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków,
 - miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego,
 - programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
 - Lokalny Program Rewitalizacji Tomaszowa Mazowieckiego, oraz wnioskowanie o wpis do rejestru obiektów o wartości artystycznej i zabytkowej, prowadzenie gminnej ewidencji zabytków,
- instrumenty koordynacji:
 - wszelkie plany strategiczne miasta: strategia rozwoju, lokalny program rewitalizacji, program ochrony przyrody, studia, analizy i koncepcje, umowy i porozumienia,
 - nadzorowanie instytucji – jednostek organizacyjnych samorządu,
 - współpraca z ośrodkami naukowymi, akademickimi, kulturalnymi, muzeami oraz współpraca z Diecezją Łódzką,
- instrumenty finansowe – przeznaczenie środków z budżetu Gminy – Miasto Tomaszów Mazowiecki na ochronę zabytków, szukanie zewnętrznego wsparcia finansowego na prace remontowe, konserwatorskie i prace budowlane, podpisanie umowy użyczenia z prawnym właścicielem na renowację obiektu, pozyskiwanie dotacji, subwencji, dofinansowania, finansowanie nagród dla uczestników konkursów w ramach działań edukacyjnych,
- instrumenty społeczne, do których należą:
 - edukacja kulturowa,
 - dostarczanie informacji na temat potrzeb programu, sprawna komunikacja pomiędzy wydziałami Urzędu Miasta,
 - współpraca pomiędzy instytucjami, w tym: współdziałanie z organizacjami społecznymi,
 - wzbogacona oferta miejsc pracy przy ochronie zabytków i działań prowadzących do przeciwdziałania bezrobociu,
 - promocja,
- instrumenty kontrolne – monitoring, analiza: bazy danych geodezji i gospodarki gruntami, infrastruktury technicznej, stanu zagospodarowania przestrzennego miasta, stanu środowiska i krajobrazu kulturowego, stanu technicznego obiektów zabytkowych, zagadnień społecznych, m.in.: poziomu bezrobocia.

Koordinacja realizacji zadań związanych z ochroną zabytków spoczywa na poszczególnych wydziałach (w zależności od zakresu obowiązków poszczególnych

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

wydziałów) w Urzędzie Miasta w Tomaszowie Mazowieckim. Koordynacja ta przede wszystkim polegać będzie na:

- dysponowaniu pełną i stale aktualizowaną bazą danych w zakresie zasobów zabytkowych miasta,
- dysponowaniu aktualnym wykazem realizowanych działań i zadań Urzędu Miasta jak i zadań podejmowanych przez właścicieli obiektów w zakresie ochrony zabytków,
- współpracy z instytucjami, stowarzyszeniami, środowiskami, osobami prywatnymi, firmami, wolontariuszami,
- wszechstronnej promocji Tomaszowa Mazowieckiego.

Istotną rolę w realizacji „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego” odgrywa współpraca z miejscowymi i zewnętrznymi organizacjami i stowarzyszeniami pozwalająca na aktywną partycypację społeczną. Współpraca w realizacji Programu może polegać na:

- wspólnej organizacji imprez kulturalnych, naukowych, działań turystycznych, itp.,
- współpracy przy ubieganiu się o środki zewnętrzne (środki krajowe, środki unijne, inwestorzy zewnętrzni),
- współpracy w promocji działań promocyjnych.

Ponadto współpraca może być realizowana pomiędzy Urzędem Miasta a właścicielem obiektu zabytkowego.

Podmiotem, który formułuje niniejszy „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami” jest Samorząd Miasta Tomaszowa Mazowieckiego. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez przyjęte w nim działania, które mają gwarantować osiągnięcie zamierzonych celów.

Głównym odbiorcą programu są mieszkańcy Tomaszowa Mazowieckiego, którzy bezpośrednio odczuwają efekty jego wdrażania. Dotyczy to przede wszystkim mieszkańców obszaru śródmiejskiego, gdzie – w większości – znajdują się obiekty z Rejestru Zabytków Województwa Łódzkiego i Gminnej Ewidencji Zabytków, jak i mieszkańców całego miasta, ponieważ w wyniku realizacji przedsięwzięć prestiż miasta zdecydowanie wzrośnie.

8. Źródła finansowania

Źródła finansowania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2011-2014” mogą pochodzić z budżetu państwa, z budżetu powiatu tomaszowskiego i budżetu Gminy – Miasto Tomaszów Mazowiecki, z programów wspólnotowych oraz funduszy strukturalnych, a także ze środków prywatnych czy zbiorów publicznych.

Inicjatywy kulturalne na terenie Tomaszowa Mazowieckiego mogą być wspierane ze środków ogólnokrajowych i wojewódzkich:

- Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 w ramach programów operacyjnych; „Rozwój inicjatyw lokalnych” i „Dziedzictwo kulturowe”,
- Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2007-2013,
- Programów sektorowych:
 - Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko
 - Program Operacyjny Kapitał Ludzki
 - Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka
- Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz Norweski Mechanizm Finansowy,
- Program Kultura 2007-2013 dla działań nieinwestycyjnych o zasięgu ponadnarodowym.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

Możliwość współfinansowania projektów z zakresu ochrony zabytków ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Programów Operacyjnych:

- Dziedzictwo Kulturowe,
 - Promesa Ministra Kultury
- oraz ze środków Generalnego Konserwatora Zabytków, Krajowego funduszu mieszkaniowego oraz Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi.

Ponadto na działania związane z ochroną zabytków gmina może korzystać ze wsparcia finansowego z:

- budżetu własnego, budżetu powiatu, budżetu województwa,
- środków inwestorów prywatnych – pojedynczych sponsorów,
- środków ze zbiorów publicznych na określony cel (np. renowację nagrobków),
- środków własnych stowarzyszeń lub środków zgromadzonych w ramach współpracy ze stowarzyszeniami i organizacjami zewnętrznymi,
- funduszy fundacji krajowych (m.in. Fundacja Kronenberga, Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej, Lokalne Projekty Kulturalne),
- fundusze organizacji międzynarodowych (m.in. Europa Nostar, European Cultural Foundation).

Możliwe źródła dofinansowania zadań zawartych w „Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego”:

Źródło finansowania działania	Charakterystyka finansowania	Podmiot finansowania			
		Samorząd	Organizacje pozarządowe	Przedsiębiorcy	Osoby prywatne
Narodowa Strategia Rozwoju Kultury	Rozwój inicjatyw lokalnych				
	Dziedzictwo kulturowe				
Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego	Oś priorytetowa VI. Odnowa obszarów miejskich				
Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko Priorytet XII: Kultura i dziedzictwo kulturowe	Działanie 12.1.: Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym				
	Działanie 12.2.: Rozwój oraz poprawa stanu infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym				
Program Operacyjny Kapitał Ludzki	Priorytet 4. Szkolnictwo wyższe i nauka				
	Priorytet 7. Promocja integracji społecznej				
	Priorytet 9. Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach				
Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka	6.4. Inwestycje w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym				
Mechanizm Finansowy EOG oraz Norweski Mechanizm Finansowy	Zakres pomocy jest bardzo szeroki, zawiera działania na polu kultury				

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

Fundusze Generalnego Konserwatora Zabytków	Rewitalizacja obiektów zabytkowych				
Urząd Marszałkowski w Łodzi	Dotacja na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków województwa łódzkiego				
Krajowy fundusz mieszkaniowy	Modernizacja komunalnych zasobów mieszkaniowych, w tym o wartościach zabytkowych				
Wojewódzki Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi	Ochrona przyrody i krajobrazu				

9. Zasady oceny realizacji „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego ”

Obecny „Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego” został sporządzony na lata 2011-2014. W wyniku obowiązku ustawowego istnieje konieczność jego aktualizacji w okresie 4 letnim od przyjęcia go przez Radę Miasta oraz obowiązek sporządzania co 2 lata sprawozdań z realizacji programu. Sprawozdanie takie Prezydent Miasta przedstawia Radzie Miasta.

Ocena stanu realizacji programu powinna być przeprowadzana przez Radę Miasta przy ewentualnym udziale: Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, organizacji działających na terenie Tomaszowa Mazowieckiego zajmujących się ochroną zabytków i opieką nad nimi. Przy ocenie należy brać pod uwagę opinię społeczeństwa, dlatego też sam Program jaki i sprawozdania z jego realizacji muszą być udostępniane do publicznej wiadomości.

Dla potrzeb dokonania oceny Programu należy prowadzić monitoring wybranych wskaźników i wyników działań podejmowanych dla realizacji poszczególnych celów określonych w niniejszym Programie.

Proponowany monitoring dla „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego” zaproponowany został w układzie celów i priorytetów:

Cel I – Ochrona i wyeksponowanie obiektów zabytkowych oraz walorów krajobrazu kulturowego miasta	
Priorytet	Wskaźniki
Priorytet I – Kształtowanie struktur przestrzennych miasta z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju	<ul style="list-style-type: none"> - poziom objęcia terenu miasta (%) wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego - potwierdzenie opracowania planu remontów zabezpieczających budynki zabytkowe - ocena zawansowania powstawania wspólnych zasad postępowania w ochronie środowiska przyrodniczego i kulturowego - potwierdzenie faktu opracowania studiów krajobrazu kulturowego

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

	<p>miasta</p> <ul style="list-style-type: none"> - ocena zaawansowania prac nad modernizacją zieleni miejskiej
Priorytet II – Przywrócenie walorów i wartości przestrzennych centrum Tomaszowa	<ul style="list-style-type: none"> - ocena realizacji Lokalnego Programu Rewitalizacja (skala wykonania zadań) - powierzchnia zrewitalizowanych obszarów - wysokość środków przeznaczonych na rewitalizację - liczba bezpośrednio utworzonych miejsc pracy z wyniku działań rewitalizacyjnych
Priorytet III – Zachowanie i ochrona materialnych zasobów Tomaszowa Mazowieckiego	<ul style="list-style-type: none"> - poziom (%) wydatków budżetu miasta na ochronę i opiekę nad zabytkami - wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach - liczba zabytków poddanych pracom remontowo-konserwatorskim - wartość finansowa realizowanych programów, zadań itp. - liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego - liczba nagrobków odnowionych na cmentarzach w mieście - określenie ilości przeprowadzonych kontroli utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych - liczba nowych eksponatów w Muzeum i Skansenie Rzeki Pilicy w sakli roku

Cel II – Prowadzenie działań zwiększających atrakcyjność zabytków i ich wykorzystania dla rozwoju społeczno-gospodarczego i promocji Tomaszowa Mazowieckiego	
Priorytet	Wskaźniki
Priorytet IV – Badanie, dokumentacja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego miasta	<ul style="list-style-type: none"> - potwierdzenie faktu utworzenia w strukturze Urzędu Miasta stanowiska ds. ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - potwierdzenie faktu utworzenia bazy informacji o zabytkach - zakres prowadzonych przez Muzeum badań archeologicznych - zakres prowadzonych przez Muzeum badań nad zabytkami - ilości lekcji muzealnych przeprowadzonych przez Muzeum - ocena ilości i efektów konkursów o tematyce dziedzictwa kulturowego miasta - liczba inicjatyw podejmowanych w Skansenie Rzeki Pilicy
Priorytet V – Współpraca instytucji, stowarzyszeń, sektora prywatnego na rzecz opieki nad zabytkami	<ul style="list-style-type: none"> - liczba organizacji pozarządowych współpracujących z Urzędem Miasta w celu ochrony zabytków i dziedzictwa miasta, - liczba podmiotów z sektora prywatnego współpracujących z Urzędem Miasta w celu ochrony zabytków i dziedzictwa miasta, - zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi - określenie ilości przeprowadzonych zajęć szkolnych o tematyce ochrony dziedzictwa kulturowego miasta - ocena systemu zachęt do włączenia się inwestorów prywatnych w działania rewitalizacyjne - liczba partnerów wśród samorządów i instytucji kultury w regionie i w Polsce

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

	<ul style="list-style-type: none">- liczba parterów zagranicznych,- zakres współpracy z partnerami- analiza środków finansowych przeznaczonych przez samorząd na wsparcie społecznej działalności przy ochronie dziedzictwa kulturowego- analiza ilości wdrożonych działań w ochronie i opiece nad zabytkami wspartych środkami samorządowymi
Priorytet VI – Promocja dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystycznych oraz umożliwiająca tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	<ul style="list-style-type: none">- liczba zorganizowanych działań promocyjnych- liczba utworzonych obiektów turystycznych na bazie dziedzictwa kulturowego miasta- liczba osób korzystających z powstałej infrastruktury turystycznej- liczba osób biorących udział w inicjatywach, imprezach kulturalnych, promocyjnych- liczba opracowanych wydawnictw (monografii, albumów, folderów, przewodników, kart pocztowych)- ocena działań prowadzących do zmniejszenia bezrobocia związanych z zatrudnieniem w ochronie dziedzictwa kulturowego- liczba osób nowozatrudnionych z związku z realizacją Programu- liczba imprez związanych z kreacją produktu turystycznego- liczba cyklicznych spotkań mających na celu promocję środowiska kulturowego miasta

Monitoring może być prowadzony przez koordynatora do spraw ochrony zabytków. powinien on polegać na gromadzeniu danych z działalności Urzędu Miasta, innych instytucji z terenu miasta zajmujących się tą sferą gminy, ale także danych o działalności mieszkańców, inwestorów, grup społecznych oraz zbieraniu opinii turystów, mieszkańców i organizatorów życia kulturalnego w Tomaszowie Mazowieckim.

10. Wykorzystane dokumenty i materiały

Dokumenty:

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dziennik Ustaw Nr 162. Poz. 1568) oraz Ustawa z dnia 18 marca 2010 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych ustaw (Dziennik Ustaw Nr 75. Poz. 474)
2. Narodowy Program Kultury Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego na lata 2004-2013, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2004
3. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (Dz. U. z dnia 30 września 1976 r.) – tekst główny z aktualizacjami
4. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie łódzkim na lata 2008-2011.
5. Strategia Rozwoju Powiatu Tomaszowskiego, Tomaszów Mazowiecki 2004
6. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Tomaszowa Mazowieckiego

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

7. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta Tomaszowa Mazowieckiego
8. Lokalny Plan Rewitalizacji Tomaszowa Mazowieckiego na lata 2008-2013, Tomaszów Mazowiecki 2008
9. Plan Rozwoju Lokalnego dla Miasta Tomaszów Mazowiecki na lata 2008-2013
10. Program Ochrony Środowiska dla Miasta Tomaszowa Mazowieckiego, Tomaszów Mazowiecki 2004
11. Gminna Ewidencja Zabytków wykonana w Urzędzie Miasta w 2007 roku
12. Decyzje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków
13. Decyzje i pisma dotyczące obiektów wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków
14. Regulamin organizacyjny Urzędu Miasta w Tomaszowie Mazowieckim

Publikacje:

1. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce., pod red. J. Z. Łozińskiego i B. Wolff, Warszawa 1958
2. Sławomir Górczyński, Jerzy Kochanowski, Herby szlachty polskiej, Warszawa 1992
3. Paweł Dudziński, Alfabet heraldyczny, Warszawa 1997
4. Alfred Ligocki, Sztuka renesansu, Warszawa 1973
5. Jan Białostocki, Sztuka cenniejsza niż złoto, Warszawa
6. Helena Hohnesee-Ciszewska, Podstawy wiedzy o sztukach plastycznych, Warszawa 1982
7. Krystyna Zwolińska, Zesław Malicki, Mały słownik terminów plastycznych, Warszawa 1975
8. Tomaszów Mazowiecki. Dzieje miasta, PWN Łódź 1980
9. Studium historyczno-urbanistyczne Miasta Tomaszów Mazowiecki
10. dr Krzysztof Dumala – Uwagi o perspektywicznym planie ogólnym Tomaszowa Mazowieckiego z punktu widzenia ochrony jego wartości zabytkowych
11. Małgorzata i Juliusz Szymańscy, Tomaszów, Spała, Inowłódź. Informacje turystyczne. Historia. Zabytki. Przyroda., Łódź 2003,
12. Ks. Stanisław Grad, Parafia pod wezwaniem św. Antoniego w Tomaszowie mazowieckim, Tomaszów Mazowiecki 1998,
13. Jakub Mowszowicz, Niebieskie Źródła: przewodnik przyrodniczy po rezerwacie, Tomaszów Mazowiecki 1965, na zlecenie Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego
14. Włodzimierz Rudź, Tomaszów Mazowiecki i okolice.
15. Jan Piotr Dekowski, Tomaszów Mazowiecki: przewodnik po mieście i okolicy, Tomaszów Mazowiecki 2002
16. Mieczysław Pracuta, Zbigniew Cekliński, Seria Zabytki Województwa Łódzkiego: Sztuka romańska, Sztuka gotycka, Sztuka renesansowa, Sztuka barokowa, Sztuka klasycystyczna i romantyczna, Łódź 1973

Strony internetowe:

<http://www.kobidz.pl/>

<http://www.powiat-tomaszowski.pl/>

<http://www.muzeumtomaszow.pl/>

<http://www.skansenpilicy.pl/index.php>

<http://old.ziemialodzka.pl/index.htm>

http://www.zamkilodzkie.pl/pliki/podzial_wg_powiatow.htm

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA TOMASZOWA MAZOWIECKIEGO
NA LATA 2011-2014

<http://www.dwory.cal.pl/index.php>

<http://www.polskiezabytki.pl/index.php>

<http://www.kirkuty.xip.pl/tomaszow.htm>

<http://tomaszowmazowiecki.blox.pl/html>

<http://dziedzictwo.ekai.pl/>

[http://www.przyroda.lodzkie.pl/przyroda/topMenu/ochrona przyrody/obszary chronionego krajobrazu/](http://www.przyroda.lodzkie.pl/przyroda/topMenu/ochrona_przyrody/obszary_chronionego_krajobrazu/)

<http://www.bagnowka.com/?m=cm&g=show&idg=2802>

<http://www.culture.pl/pl/culture/>

[http://www.archeointernet.pl/archeo/stanowisko/stanowisko frame.php](http://www.archeointernet.pl/archeo/stanowisko/stanowisko_frame.php)

<http://konkurs.eduseek.interklasa.pl/phobos/konkursy/konkurs2/k2-30/WWW/strony/zabytki.htm>